

Koncepti povijesne perspektive i značenja u igranim filmovima o Drugom svjetskom ratu

---

Jakopić, Benjamin

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:828506>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-06**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

Benjamin Jakopić

**Koncepti povijesne perspektive i značenja u igranim
filmovima o Drugom svjetskom ratu**

DIPLOMSKI RAD

Mentorica:

dr.sc. Snježana Koren, doc.

Zagreb, rujan 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je diplomski rad isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija.

Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog izvora te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(vlastoručni potpis studenta)

23.9.2024.

(mjesto i datum)

STATEMENT ON THE ACADEMIC INTEGRITY

I hereby declare and confirm by my signature that the final thesis is the sole result of my own work based on my research and relies on the published literature, as shown in the listed notes and bibliography.

I declare that no part of the thesis has been written in an unauthorized manner, i.e., it is not transcribed from the non-cited work, and that no part of the thesis infringes any of the copyrights.

I also declare that no part of the thesis has been used for any other work in any other higher education, scientific or educational institution.

(personal signature of the student)

23.9.2023.

(place and date)

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Nacizam, antisemitizam i Holokaust do konferencije u Wannseeu.....	6
3. Konferencija u Wannseeu.....	10
4. <i>Conspiracy</i> i <i>Die Wannseekonferenz</i> – dva filma o konferenciji u Wannseeu.....	20
5. Komparacija odabranih scena u dva filma	26
5.1 Scena 1. – uvod u film	26
5.2 Scena 2. – početak konferencije	30
5.3 Scena 3. – zaključak konferencije	34
5.4 Scena 4. – kraj filma	39
5.5 Ostali izvori koji su se koristili u filmovima	43
5.6 Razlike u prikazu određenih likova	45
6. Korištenje filmova u nastavi povijesti – podučavanje o konceptima povijesne perspektive i historijskog značenja pomoću filma	47
7. Primjeri zadataka za učenike.....	52
7.1 Aktivnost 1.	52
7.2 Aktivnost 2.	55
7.3 Aktivnost 3.	57
7.4 Aktivnost 4.	61
8. Zaključak.....	63
9. Popis literature i izvora	65
Sažetak	67
Summary	67

1. Uvod

Još od ranih dana filma, u 19. stoljeću, brojni ljudi vidjeli su potencijal koji bi ta umjetnost mogla imati za društvo i kulturu. Dakako, neki su vjerovali da je film samo prolazni trend, samo neka faza u razvoju. Usprkos skepticima, film je polagano rastao u popularnosti tijekom čitavog dvadesetog stoljeća, sve do današnjeg dana kada je popularniji nego ikad prije, zahvaljujući visokim budžetima koji se ulažu u njih, ali i njihovoj dostupnosti – tako danas, za razliku od prije stotinjak godina, filmove možemo gledati ne samo u kino dvoranama, nego i kod kuće na televizoru, računalu, telefonima, na avionu, pa čak i na pametnim zamrzivačima. Iako većina filmova koje danas gledamo imaju pretežito cilj zabaviti publiku, može se slobodno reći da relativno visoku popularnost uživaju i filmovi povijesne tematike, isto zahvaljujući njihovoj velikoj dostupnosti. Kao i sve filmove, i povijesne filmove možemo dijeliti na filmove dokumentarne prirode i na igrane filmove. I dok su dokumentarni filmovi također popularni, igrani filmovi po svojoj prirodi nastoje privući šire mase, pa su samim time popularniji.

Iako dokumentarni filmovi općenito bolje barataju činjenicama, igrani filmovi povijesne tematike također mogu poslužiti na nastavi povijesti kako bi se učenike podučilo o tome kako redatelj i scenaristi mogu na različite načine prikazati određeno povijesno razdoblje i duh toga vremena, s obzirom na to u kojem je razdoblju i u kojoj državi film nastao. To je također i jedan od aspekata koji su u samom središtu ovoga rada.

Brojni igrani filmovi povijesne tematike uživaju visoku popularnost u globalnoj publici i svakodnevnoj kulturi. Tu slobodno možemo svrstati filmove poput *Gladijatora*, *Spašavanja vojnika Ryana*, *Schindlerove liste*, *Hrabrog srca*, *Igre oponašanja*, *Lincolna*, *Oppenheimera*, *Dunkirka*, *Grebena spašenih* i brojne druge. Svi ti filmovi su po zaradi i po broju nagrada bili među najvećima i najprestižnijima u godinama kada su izašli, iako neki od njih nisu nužno činjenično točni u svim svojim detaljima. Bez obzira na to, ovakvi filmovi uvelike pomažu u popularizaciji povijesnog razdoblja u kojem se odvijaju te pomažu publici da si pomoću tih filmova bolje vizualizira ta povijesna razdoblja – film u tome ima veliku prednost i moć u usporedbi s, primjerice, knjigama. Dakako, može se argumentirati da publika ne vizualizira to povijesno razdoblje, nego vizualizira redateljevu viziju tog razdoblja, a ta vizija se može uvelike razlikovati i od prošle zbilje i od spoznaja historijske znanosti o tom razdoblju – to ovisi ponajviše

o tome kako sam redatelj i ljudi koji rade na filmu zamišljaju to razdoblje, te o tome koliko se žele držati povijesnih činjenica, a koliko umjetničke slobode.

Uz te popularne *mainstream* filmove povijesne tematike postoje, naravno, i brojni manji filmovi skromnijeg budžeta koji možda nisu uspjeli dostići svjetsku slavu, ali bez obzira na to mnogi od njih uživaju kulturni status, bilo globalno ili u državama i zajednicama u kojima su nastali ili kojih se dotiču. Ti filmovi su često – iako skromnije prirode – puno precizniji u prikazu povijesnog razdoblja kojim se bave. Ovakvi filmovi uglavnom na platnu ne prikazuju puno akcije, aspekta koji *mainstream* publika svakako voli i koji je jedan od glavnih privlačnih faktora u suvremenom filmu. Zapravo, većina tih filmova uopće ni ne izlazi na filmskom platnu, nego su rađeni da se prikazuju ili na nekom *streaming* servisu ili na TV-u. Među takvim filmovima nalaze se i dva filma koji će biti glavni fokus ovoga rada. Ti filmovi su: *Conspiracy* (2001) i *Die Wannseekonferenz* (2022). Dok je prvi film rađen za platformu HBO, drugi je bio emitiran na njemačkoj televiziji. Ova dva filma su veoma zanimljivi jer prikazuju isti povijesni događaj (konferenciju u Wannseeu) ali su nastali u razmaku od dvadesetak godina. Uz to, radi se o jednom filmu njemačke produkcije i jednom filmu britanske produkcije. Oba filma se temelje na istom dokumentu (Protokolu konferencije u Wannseeu) koji je najvažniji opstali dokaz o toj ključnoj konferenciji. Uz to, temelje se na različitim svjedočanstvima ljudi koji su prisustvovali konferenciji, ali kao materijal za te filmove koristi se i povijesni kontekst (siječanj 1942. godine) u kojem je konferencija bila održana.

Glavni fokus rada bit će na tome kako dva različita filma prikazuju konferenciju u Wannseeu, te će se sama konferencija, zajedno s njezinim sudionicima i Protokolom konferencije, staviti u povijesni okvir. Fokus zadnjeg dijela rada je na učenju i podučavanju disciplinarnih koncepata u nastavi povijesti pomoću filmova. Ti koncepti su ključni za oblikovanje načina na koji učenici razumiju povijesne događaje, procese i promjene, te im omogućuju dublje razumijevanje povijesnog sadržaja i pomažu pri razvoju kritičkog mišljenja. Iako se u kurikulumu i literaturi navode različiti koncepti, ovaj rad će se fokusirati na podučavanje koncepata povijesne (historijske) perspektive i historijskog značenja.¹ Dakle, glavna istraživačka pitanja ovog

---

¹ Ovi koncepti proizlaze iz suvremene didaktičkopovijesne literature, pretežno s engleskog govornog područja, a u izvorniku nose nazive *historical perspective(s)* i *historical significance*. Budući da se u Kurikulumu za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj (2019.) koristi naziv *povijesna perspektiva*, odlučili smo ga zadržati u tom obliku, iako bi, zbog razlike između termina prošlost, historija i

diplomskog rada su: 1. Koji su izazovi rekonstrukcije konferencije u Wannseeu na filmu? 2. Kako na primjeru filmova *Conspiracy* i *Die Wannseekonferenz* učenici mogu savladati koncepte povijesne perspektive i historijskog značenja?

Za teorijski dio rada glavna literatura je knjiga Petera Seixasa i Toma Mortona *The Big Six Historical Thinking Concepts* u kojoj su detaljno razrađeni i objašnjeni koncepti povijesne perspektive i historijskog značenja. U poglavlju koje razrađuje kontekst konferencije u Wannseeu i samu konferenciju koristi se relevantna literatura o Drugom svjetskom ratu koja uključuje *The Rise and Fall of the Third Reich* Williama L. Shirera, *The Wannsee Conference in the Development of the „Final Solution“* Petera Longericha, *The Origins of the Final Solution* Christophera R. Browninga, a kao izvor se koristi i Protokol konferencije u Wannseeu te svjedočanstvo Adolfa Eichmanna sa suđenja u Jeruzalemu. Nakon toga slijedi komparativna analiza odabranih scena iz filmova *Conspiracy* (2001) i *Die Wannseekonferenz* (2022). Pritom se koriste i određeni intervjui sa redateljima i glumcima te nekoliko znanstvenih radova koji se u potpunosti ili dijelom fokusiraju na te filmove. Posljednji dio rada sadrži primjere nekoliko aktivnosti koji se mogu upotrijebiti na nastavi povijesti kako bi se na temelju gore spomenutih filmova učenike podučilo o konceptima povijesne perspektive i historijskog značenja.

2. Nacizam, antisemitizam i Holokaust do konferencije u Wannseeu

Iako će se ovo poglavlje primarno baviti konferencijom u Wannseeu, prije toga je bitno uspostaviti pregled povijesti nacističkog antisemitizma, s ciljem da se pokaže kako konferencija u Wannseeu, usprkos mitovima, nije bio događaj na kojemu je nastala ideja o „konačnom rješenju“, već da je temeljna ideja koja će kasnije kulminirati Holokaustom postojala već i puno prije rata.

Antisemitizam i općenito rasizam pripadaju temeljnim ideološkim stavkama u programu Nacističke stranke. Kao i brojni drugi prije njega, Hitler je život vidio kao vječnu borbu i svijet kao džunglu u kojoj vladaju najsposobniji. Tu se Hitler doticao i ideje o arijskoj rasi kao

---

povijest bio primjereniji prijevod *historijska perspektiva/perspektive*. U slučaju koncepta *historical significance* (u smislu značenja koja se pripisuju prošlosti) imali smo više slobode u prevođenju jer ovaj koncept nije dio hrvatskog kurikulumu, pa smo se odlučili za prijevod *historijsko značenje*.

superiornoj rasi koja predstavlja samu srž nacističke ideologije.² On je tvrdio da su gotovo sva ljudska postignuća, sva umjetnost, sva tehnologija i znanost zapravo produkt djelovanja arijaca, te da su arijci došli na vlast tako što su gazili druge, „slabije“ rase. Ali tada se, prema Hitleru, dogodilo nešto katastrofalno – niže rase su počele miješati krv sa arijskom rasom, što je dovelo do toga da je „arijevac izgubio svoje mjesto u raju i potonuo u rasnoj mješavini, tako izgubivši svoju kulturnu kreativnost“.³ Tako je Hitler smatrao da je miješanje krvi najgora stvar koja se mogla dogoditi arijcima, te da su zato izgubili svoju nadmoć.⁴

Nacisti, dakle, tu mržnju nisu skrivali kada su se borili za vlast. Dapače, oni su ju naglašavali, te su tako ocrnjivali Židove i prikazivali ih kao neprijatelje njemačkog naroda. A jednom kada su i došli na vlast 1933. godine, Hitler i njegovi ljudi nisu gubili puno vremena prije nego su počeli obračun s političkim protivnicima, Židovima i mnogim drugima. Pripadnici SA i SS-a odvodili su žrtve na određena mjesta koja su uključivala tvornice, gostione, restorane i ubijali ih ili zlostavljali. Pojedini Židovi su bili podvrgnuti zastrašivanju i nasilju, a židovski doktori i odvjetnici su bili spriječeni u nastavku svojih poslovanja.⁵ U narednim mjesecima i godinama uslijedili su i pravni okviri za isključivanje Židova iz javnog života, od kojih su najpoznatiji Nürnberški zakoni doneseni 15. rujna 1935. godine. Prvim zakonom, Židovi su izgubili njemačko državljanstvo i postali „državni subjekti“. Drugi zakon je zabranio brakove i seksualne odnose između arijaca i Židova, zapošljavanje Njemica mlađih od 45 godina u židovskim kućanstvima. Tim je zakonom zabranjeno Židovima da podižu njemačku zastavu. Uz to, više nije bilo iznimki za židovske ratne veterane. Iako je to državi i stranci dalo pravnu osnovu, ostalo je nejasno pitanje tko je točno Židov, to jest, odnose li se ti zakoni samo na punokrvne ili i miješane Židove.⁶ To je kasnije uređeno dodatnim dekretima.⁷

Najveći predratni udarac na Židove uslijedio je tijekom pogroma u noći s 9. na 10. studenog 1938. za koji se uvriježio naziv „Kristalna noć“ (Reichskristallnacht).⁸ Prema riječima Michaela Burleigha, „Kristalna noć“ je bila kraj, a ne početak, ciklusa uličnog nasilja, iako je paradoksalno

---

² William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich* (New York: Simon & Schuster, 1960), 78.

³ Shirer, 79.

⁴ Ibid.

⁵ Michael Burleigh, *The Third Reich: A New History* (New York: Pan Macmillan, 2013), 259.

⁶ Ibid.

⁷ Vidi npr. Richard J. Evans, *The Third Reich in Power, 1933–1939* (New York: Penguin Books, 2005), 536–553.

⁸ Budući da se radi o nacističkom eufemizmu, taj ćemo naziv uvijek koristiti u navodnicima.

utabala put za nešto sistematičnije i samim time puno gore. Izgovor za „Kristalnu noć“ bio je atentat na tajnika njemačke ambasade u Parizu Ernsta vom Ratha koji je počinio sedamnaestogodišnji poljski Židov Herschel Grynszpan. Iako je većina njemačkih Židova osudila taj čin, oni su se našli na meti tijekom „Kristalne noći“ te je taj pogrom osim brojnih ubijenih Židova rezultirao i opljačkanim židovskim domovima, razbijenim poslovnicama i uništenim sinagogama. Bila je to prilika za brojne Nijemce da vandaliziraju domove i izživjavaju se nad židovskim stanovništvom. Tako su neki Židovi bili javno poniženi tako što su morali hodati preko svojih talita (šalova za moljenje), čitati *Mein Kampf* naglas, pjevati nacističku himnu i gledati kako im gore sinagoge.⁹

Nakon napada na Poljsku i početka rata 1. rujna 1939. godine, sve prethodne mjere su se intenzivirale i sve više eskalirale. Tako je već 21. rujna 1939. godine, samo tri tjedna nakon napada na Poljsku, Reinhard Heydrich poslao tajnu poruku njemačkim vlastima u Poljskoj glede „židovskog pitanja u okupiranim teritorijima“. Prvo je napomenuo vođama Einsatzgrupa (*Einsatzgruppen*)¹⁰ da „konačni cilj“ mora ostati „najstrože čuvana tajna“ te ga nije objasnio, ali je isto tako napomenuo da će njegova realizacija „zahtijevati dulji vremenski period“. Međutim, htio je odmah krenuti sa prvim fazama koje vode ka „konačnom cilju“. Prvi zadatak, napisao je Heydrich, bilo je osnivanje nekoliko geta u kojima bi Židovi bili sakupljeni ili koncentrirani. A kako bi se „kasnije radnje“ pojednostavile, koncentracijske točke su trebale biti raspoređene po željezničkim središtima ili barem na željezničkim linijama. Ovdje te „kasnije radnje“ nisu bile opisane, ali je „sama činjenica da su koncentracijske točke morale biti raspoređene uzduž željezničkih linija upućivala na to da nisu bile planirane kao konačno odredište za Židove“. Heydrich je također naredio osnivanje „židovskih vijeća“ (*Judenrat*) unutar svake židovske zajednice. Članovi tih vijeća su bili zaduženi za osiguravanje toga da se Židovi pridržavaju naredbi nacističkih vlasti.¹¹

Brojni poljski Židovi su, nakon nacističke okupacije Poljske, bili korišteni za robovski rad, pa su primjerice bili zaduženi za čišćenje ruševina od nedavnih bitaka ili za punjenje

---

⁹ Burleigh, 295.

¹⁰ U invaziji Poljske nije sudjelovala samo njemačka vojska, nego i SS odredi poznati kao *Einsatzgruppen* čiji je cilj bio „uhićenje potencijalnih neprijatelja i onih koji su prkosili autoritetu“, a sudjelovali su i u masovnim pokoljima Židova i drugih na Istoku (Browning, *The Origins of the Final Solution*, 16).

¹¹ George Feldman, *World War II Almanac*, ed. Christine Slovey (Detroit: UXL, 2002), 164-165.

antitenkovskih rovova koje su Poljaci iskopali u obrani.¹² Unutar nekoliko mjeseci, Nijemci su osnovali još više trajnih radnih logora, a uskoro je oko 30 tisuća Židova kopalo antitenkovske rovove uzduž nove njemačke granice sa Sovjetskim Savezom. U blizini Lublina, 45 tisuća drugih Židova kopalo je kanal, a njih još 25 tisuća radilo je na projektu u blizini Varšave. Židovi su uskoro počeli prisilno raditi i u tvornicama, te su tako brojne njemačke kompanije gradile tvornice u blizini radnih logora. Brojni nacistički dužnosnici su se obogatili sklapanjem dogovora s privatnim kompanijama. Neki Židovi su bili plaćeni (oko 40 centi na dan), ali većina je radila bez plaće. Ne treba ni spominjati da su radili u iznimno lošim radnim uvjetima, bez dovoljno hrane, i sa visokom stopom smrtnosti.¹³

Prema Longerichu, nacistički progon Židova od početka rata do konferencije u Wannseeu odvijao se u nekoliko faza. Prva faza započeta je još tijekom rata s Poljskom, a obilježila ju je ideja o preseljenju Židova na novoosvojena istočna područja (ili čak Madagaskar) u kojima nije bilo prikladnih resursa za preživljavanje. Druga je faza započeta s napadom na SSSR kada je pokrenut genocid na okupiranim sovjetskim teritorijima. Radilo se o akcijama Einsatz grupa u kojima je počinjen pokolj više stotina tisuća židovskih civila. Neki od najvećih pokolja počinjeni su u guduri Babin Jar kraj Kijeva i u Odesi. Einsatz grupe, ponekad uz potporu lokalnog stanovništva, činile su slične pokolje i na teritoriju okupiranih baltičkih zemalja (Ponarske šume kraj Vilnusa, Kaunas, šuma Rumbula kraj Rige).¹⁴ U ubijanjima su sudjelovali i kolaboracionistički režimi, poput Nedićeva režima u Srbiji ili ustaškog režima čijim je djelovanjem do kraja 1941. uništena polovica židovskih zajednica na području NDH.¹⁵ Treća faza politike uništavanja počela je u jesen 1941. kada je Hitler donio odluku o deportaciji Židova iz cijelog područja Reicha na okupirana istočna područja koje su započele u listopadu. Ta je odluka uključivala i odluku o ubijanju Židova koji su živjeli kao autohtono stanovništvo na prostorima namijenjenima prijemu njemačkih Židova.¹⁶ Tada su se počele rađati i ideje za otvaranje logora smrti u kojima bi Židovi bili istrebljivani, u Belzecu ali i u nekolicini drugih mjesta, primjerice Sobiboru. U Chełmnu su krajem 1941.

---

¹² Feldman, 165.

¹³ Feldman, 165-166.

¹⁴ Peter Longerich, *The Wannsee Conference in the Development of the "Final Solution"* (London: Holocaust Educational Trust, 2000), 6.

¹⁵ Stéphane Buchfeld, Paul A. Levine, *Pričajte o tome svojoj djeci... O Holokaustu u Europi 1939. – 1945.*, Srednja Europa: Zagreb, 2018., 97–101.

¹⁶ Longerich, 6.

konstruirana specijalna vozila namijenjena ubijanju ljudi plinom. Dakle, logori smrti su se počeli planirati nekoliko mjeseci prije same konferencije u Wannseeu.¹⁷

3. Konferencija u Wannseeu

Ako se sve ovo uzme u obzir, može se sa sigurnošću reći da je ideja za istrebljenje Židova bila prisutna u Hitlerovu umu puno prije održavanja Konferencije u Wannseeu. Dakle, ta konferencija nije bila sastanak na kojem su nacističke glavešine odlučile o „konačnom rješenju“, ali ta činjenica ne umanjuje njen povijesni utjecaj i posljedice koje su proizašle iz nje.

Konferencija se održala 20. siječnja 1942. godine u berlinskom predgrađu Wannsee. Izvorno je bila planirana za prosinac 1941. godine, ali je njeno održavanje odgođeno najvjerojatnije iz dva razloga: očekivane objave rata SAD-u i ofenzive Crvene armije početkom prosinca koja je uništila nade u brzi vojni uspjeh na istoku i sukladno tome brzo dovršenje planova za deportaciju.¹⁸ Reinhard Heydrich (šef RHSA¹⁹) je 8. siječnja poslao pozivnicu svim sudionicima na sastanak u podne. Na njemu su sudjelovali Dr. Wilhelm Stuckart iz Ministarstva unutarnjih poslova, Martin Luther iz Ministarstva vanjskih poslova, Dr. Josef Bühler iz uprave Generalnog guvermana, Dr. Alfred Meyer i Dr. Georg Leibbrandt iz Ministarstva za Istok. Predstavnik Ministarstva pravosuđa je bio državni tajnik Roland Freisler. Sastanku je prisustvovao i Friedrich Wilhelm Kritzinger koji je obnašao dužnost „Ministerialdirektora“, te koji je predstavljao Kancelariju Reicha predvođenu Heinrichom Lammersom. Državni tajnik Dr. Erich Neumann predstavljao je Göringa i njegov Ured opunomoćenika za četverogodišnji plan, a osoba koja nije prisustvovala sastanku je bio Goebbelsov državni tajnik Leopold Gutterer. Nekoliko lidera SS-a je također prisustvovalo sastanku, uključujući Heinricha Müllera, šefa Gestapa, Otta Hofmanna, čelne osobe iz Ureda za rasu i raseljavanje, Dr. Karla Eberharda Schöngartha iz uprave Generalnog guvermana, Dr. Rudolfa Langea iz Einsatzkomanda 2 koji je sudjelovao u masakru u Rigi, te Oberführera²⁰ Gerharda Klopfera, državnog tajnika Bormannove Partijske kancelarije.

---

¹⁷Christopher R. Browning, *The Origins of the Final Solution* (Lincoln: University of Nebraska Press, 2004), 365.

¹⁸Longerich, 7.

¹⁹RHSA, Reichssicherheitshauptamt ili Glavni ured Reicha za sigurnost pod svojom je kontrolom imao sve sigurnosne i obavještajne snage u Njemačkoj. Utemeljen je Himmlerovom naredbom u rujnu 1938. Gestapo je bio dio RSHA.

²⁰*Oberführer* je bio čin u SS-u u rangu koji je između pukovnika i generala.

Sastankom je predsjedavao Reinhard Heydrich, a organizirao ga je Adolf Eichmann, voditelj Odjela IV B 4 koji se bavio “židovskim pitanjima i evakuacijom”. Od 15 sudionika, njih čak osam je imalo doktorate, uglavnom prava. Cilj konferencije je bio koordinacija državne birokracije u implementaciji „konačnog rješenja židovskog pitanja“, a manje službeni ali jednako bitan cilj bio je i da SS kojeg je predstavljao Heydrich učvrsti nadležnost i kontrolu nad provođenjem antisemitske politike.²¹

Povjesničari još raspravljaju o tome koliku je ulogu konferencija u Wannseeu igrala u provedbi tzv. „konačnog rješenja“. Kada je konferencija održana, 20. siječnja 1942. godine, masovna ubijanja Židova su već bila započela otprilike šest mjeseci ranije.²² Kao što navodi povjesničar P. Longerich,

Ovakvi činovi pokazuju da Konferencija u Wannseeu nije bila početak genocida, ali je bila bitan korak u procesu donošenja odluka koji je trajao od jeseni 1941. do proljeća 1942, tijekom kojeg je vodstvo Trećeg Reicha proširilo masakr Židova u istočnoj i južnoj Europi u sistematski program uništenja svih europskih Židova.²³

Uz to, konferencija u Wannseeu nije bila jedina održana konferencija, te je nakon nje uslijedilo još nekoliko konferencija koje su se bavile „konačnim rješenjem židovskog pitanja“, prva od kojih se održala 29. siječnja, samo 9 dana nakon konferencije u Wannseeu. Na njoj se raspravljalo o nekim stvarima koje su ostale nedorečene u Wannseeu, primjerice o statusu miješanih Židova (*Mischlinge*).²⁴

Prema Longerichu, većina povjesničara smatra da je konferenciji u Wannseeu morala prethoditi neka temeljna odluka da se ubije svaki Židov u Europi, te da je konferencija bila platforma za diskusiju o organizaciji i implementaciji genocida koji je već bio u tijeku.²⁵ Ali velike rasprave se vode o tome kada je točno ta temeljna odluka bila donesena. Iako je Hitler vjerojatno planirao genocid nad Židovima još i prije nego što je došao na vlast, nije posve jasno kada je ta odluka zapravo bila „službeno“ donesena. Neki povjesničari smatraju da je bila donesena prije početka invazije na SSSR, dok drugi smatraju da je odluka bila donesena u ljeto 1941., u osjećaju

---

²¹ Browning, 410-413.

²² Longerich, 1.

²³ Ibid.

²⁴ Browning, 414.

²⁵ Longerich, 2.

„euforije“ zbog predviđenog kolapsa Sovjetskog Saveza, ili u jesen te iste godine u vrijeme kada je postalo očigledno da će Blitzkrieg na istoku završiti neuspješno. S druge strane, Christian Gerlach je iznio tvrdnju da je Hitler donio odluku o „konačnom rješenju“ nakon objave rata SAD-u u prosincu 1941. Još jedno stajalište je predstavio Martin Broszat, koji je tvrdio da nikada nije bilo neke „Führerove odluke“, nego da su nacisti općenito vidjeli uništenje Židova kao izlaz iz slijepe ulice u koju su sami sebe natjerali.²⁶

Razlog zašto postoji toliko mnoštvo stavova je jednostavan – postoji malo očuvanih zapisa o tome, pošto jedna takva monumentalna odluka ne bi bila zapisana „direktno“. Vjerojatno najbolji primjer toga dolazi upravo s konferencije u Wannseeu – svaki sudionik konferencije dobio je primjerak Protokola koji je kasnije trebao pročitati i spaliti. Tako danas postoji samo jedna sačuvana kopija, bez koje bi povjesničarima i čitava konferencija možda bila nepoznata. A čak i u tom Protokolu koriste se riječi koje „maskiraju“ ono što se zapravo htjelo reći i insinuiralo.

Sam Protokol konferencije bio je napravljen u 30 primjeraka, a jedini sačuvani primjerak je 16. primjerak koji je pripadao Martinu Lutheru, državnom podtajniku koji je radio za Ministarstvo vanjskih poslova. Sam Protokol predstaviti ćemo prema hrvatskom prijevodu koji je učinjen za potrebe edukacije o Holokaustu, a može se pronaći na web stranici Ministarstva znanosti i obrazovanja.²⁷

Na samom vrhu Protokola crvenom bojom piše „Tajni predmet Reicha“, a prvo što protokol nabraja su svi sudionici konferencije. Tako ih je nabrojeno četrnaest, sa izuzetkom Reinharda Heydricha koji se spominje odmah u drugoj točki Protokola. Zapisano je kako on u uvodu obavještava da ga je Reichsmaršal (njem. Reichsmarschall) Göring imenovao povjerenikom za pripremu „konačnog rješenja Židovskog pitanja u Europi“. Također napominje da Reichsmaršal želi da mu se dostavi nacrt organizacijskih, pravnih i materijalnih pitanja glede toga, i da je potrebno prethodno ujednačiti djelovanja svih središnjih državnih i stranačkih tijela koja bi bila neposredno uključena u to pitanje. Za provedbu tog rješenja kao glavni koordinator je nadležan Reichsführer SS-a i šef njemačke policije (Himmler). Potom se govori o dosadašnjoj „borbi protiv tog neprijatelja“ (Židova), te se kao ključni događaji ističu: a) potiskivanje Židova iz pojedinih

---

²⁶ Longerich, 2.

²⁷ Prijevod zapisnika konferencije na Wannseeu kojeg učitelji i nastavnici mogu koristiti u poučavanju o Holokaustu. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih, objavljen 22.02.2019. na web-stranici Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih, [Tajna Rajhsstvar 30 Kopija/Kopija 16 \(gov.hr\)](https://www.gov.hr/Tajna_Rajhsstvar_30_Kopija/Kopija_16)

područja života njemačkog naroda (isključivanje iz bitnih profesija i slično) i b) potiskivanje Židova iz životnog područja njemačkog naroda (fizičko premještanje Židova). Napominju potom da je po zapovijedi Reichsmaršala Göringa u siječnju 1939. godine osnovana Centrala Reicha za iseljenje Židova čiji su zadaci bili: a) poduzimanje svih mjera za pripremu pojačanog iseljavanja Židova b) usmjeravanje tijeka iseljavanja i c) ubrzavanje provedbe iseljavanja u pojedinačnom slučaju (odnosi se na Židove koji su imali poseban status). Ti zadaci su za cilj imali „legalno čišćenje njemačkog životnog prostora od Židova“ (forsiranje njihovog iseljavanja u legalnom okviru). Nakon toga se osvrću na probleme iseljavanja koji se ne dotiču samo Njemačke nego i odredišnih odnosno imigracijskih zemalja. Tako napominju financijske poteškoće, pristanišne pristojbe koje propisuju strane vlade, nedostatak mjesta na brodovima, stalno pooštavanje imigracijskih ograničenja ili zabrane. Međutim, tvrde da su usprkos tim ograničenjima, od preuzimanja vlasti do 31. listopada 1941. godine uspješno iselili otprilike 537 tisuća Židova. Zapisnik se potom osvrće na činjenicu da su Židovi sami morali financirati svoje iseljavanje, te da su imućni Židovi financirali iseljavanje Židova bez imutka.²⁸ Na samom kraju druge točke napominju sljedeće: „S obzirom na opasnost od iseljavanja u ratu i imajući u vidu nove mogućnosti na Istoku, vođa SS-a i šef njemačke policije u međuvremenu je zabranio iseljavanje Židova“ (referira se na Himmlerovu odluku od 23. listopada 1941., op. BJ).²⁹ Prema Perišiću, dok Heydrich uvođenje zabrane emigracije Židova opravdava ratnim prilikama, zapravo želi da nijedan Židov više ne pobjegne iz Reicha i da samim time izbjegne smrt.³⁰

Nadalje, treća točka napominje da se problem sada rješava „evakuacijom“ Židova na Istok (kad govori o planovima za Židove, Heydrich koristi riječ *evakuacija*, a u nacističkom žargonu tog vremena, ta riječ se zapravo odnosi na masovnu deportaciju i uništavanje Židova), prema odobrenju Führera. Potom se u tablici nabroja broj Židova, od sveukupno otprilike 11 milijuna, po državama i regijama koje nacisti kontroliraju direktno, indirektno, ili prema kojima imaju aspiracije. Na popisu A navedena su područja gdje nacisti vladaju sami, bez saveznika ili kvislinga. Tako je naveden *Stari Reich*, to jest njemački teritorij iz 1937. koji ne uključuje kasnije pripojena

---

²⁸ Ovdje se usto spominje i da su bile potrebne i devize za jamstvene iznose i pristanišne pristojbe, te da su „radi štednje njemačkog deviznog blaga“ domaće židovske organizacije zadužile strane židovske financijske ustanove da se pobrinu za pribavljanje odgovarajućih deviznih iznosa. Tako su strani Židovi kao poklon stavili na raspolaganje otprilike 9.5 milijuna američkih dolara do 30. listopada 1941.

²⁹ *Wannsee Protocol January 20, 1942*; Prijevod, 1-2.

³⁰ Vuk Perišić, „Konferencija na jezeru,” Peščanik, November 27, 2010, <https://pescanik.net/konferencija-na-jezeru/>, 14.

područja Austrije, Češke, Memela, zapadne Poljske s Bjalistokom, Luksemburga, Alsace-Lorraine i sjeverne Slovenije. Na tom području je zapisano da se nalazilo otprilike 131 tisuća Židova. U *Ostmarku* ili pripojenoj Austriji se nalazilo otprilike 44 tisuće Židova, a najviše ih se nalazilo na području Generalnog guvermana ili Poljske (otprilike 2,3 milijuna) te okupirane i neokupirane Francuske (850 tisuća). Od ostalih navedenih područja ističe se Estonija za koju je evidentirano da nema Židova. Populacija Židova u Estoniji je već i 30-ih godina bila iznimno malena, a okupacije prvo od strane SSSR-a a potom i od strane nacističke Njemačke su dovele do bijega ili ubojstva preostalih Židova, ponajprije od strane Einsatzgrupe A i lokalnih kolaboracionista. Na popisu B navedene su države saveznice ili koje nisu pod kontrolom Njemačke. To uključuje, između ostaloga, područja Bugarske s 48 tisuća Židova, Engleske s 330 tisuća, Hrvatske (odnosno, NDH) s 40 tisuća, Srbije s 10 tisuća, Mađarske sa 742 tisuće, SSSR-a s 5 milijuna Židova, i Ukrajine s gotovo 3 milijuna Židova.³¹ Popis B navodi i neutralne zemlje poput Irske, Portugala, Švedske, Švicarske, Španjolske i Turske, te se tako može protumačiti kao Hitlerova vizija Europe koja je u potpunosti pod nacističkom kontrolom.³²

Ispod tablice se navodi da u brojnim spomenutim državama brojke uključuju i one koji su Židovi samo po vjeri jer te države još nisu imale definiciju Židova na rasnoj osnovi. Također napominju da će obrada problema Židova možda dovesti do komplikacija u određenim državama, poglavito u Mađarskoj i Rumunjskoj, jer te države ne dijele iste stavove i shvaćanja o Židovima.³³ U istočnoj Europi se tradicionalni antisemitizam svodio na religijske temelje, ali nacisti nisu bili toliko zainteresirani za religijski aspekt koliko onaj rasni.³⁴

Što se tiče SSSR-a, zapisano je kako je utjecaj Židova na sve vidove života u SSSR-u „dobro poznat“, a potom se navodi i pregled židovskih zanimanja u europskom dijelu SSSR-a: u poljoprivredi ih se nalazi 9,1 posto, radnici u gradovima sačinjavaju 14,8 posto židovskog stanovništva, u trgovini ih se nalazi 20 posto, u državnim djelatnostima 23,4 posto, a najveći postotak, njih 32,7 posto, radi privatna zanimanja poput novinarstva, kazališta, zdravstva i sl.³⁵ Kada Heydrich spominje da je utjecaj Židova u SSSR-u dobro poznat, to se uklapa u njihovu

---

³¹ *Wannsee Protocol*, 3-4.

³² Perišić, 15.

³³ *Wannsee Protocol*, 4.

³⁴ Perišić, 15.

³⁵ *Wannsee Protocol*, 4.

ideološku stavku o borbi protiv „judeo-bolševizma“, to jest ideje da su Židovi bili odgovorni za revoluciju u Rusiji i da su putem komunizma pokušali steći svjetsku dominaciju.

Napominje se da bi u okviru konačnog rješenja trebalo upotrijebiti Židove za rad na Istoku. Tako spominju da bi radno sposobni Židovi u velikim radnim kolonama i podijeljeni po spolu bili dovedeni na ta mjesta kako bi gradili ceste, te da će tim putem veliki dio Židova „ispasti na temelju prirodnog umanjenja“ (budući da se ovdje misli na umiranje koje je posljedica izgladnjivanja, nadljudskih fizičkih napora i bolesti, radi se o nacističkom eufemizmu). Preostali Židovi, koji bi „prirodnim odabirom“ (ovdje se očituje utjecaj socijalnog darvinizma koji je činio važan dio nacističke ideologije) činili najotporniji dio židovskog društva, morali bi se „obraditi na odgovarajući način“ (još jedan nacistički eufemizam, za ubijanje) kako ne bi, ako dođe do puštanja na slobodu, bili zametak novog židovskog uzdizanja. Protokol ovdje u zagradama navodi: „vidi povijesno iskustvo“. Zatim je zaključeno da će se, u okviru praktične provedbe „konačnog rješenja“, Europa pročešljati od Zapada do Istoka, s time da će samo područje Reicha, koje uključuje i protektorat Bohemiju i Moravsku, prvo doći na red „i to zbog pitanja stanovanja i ostalih socijalno-političkih potreba.“³⁶ Komentirajući ovaj dio Protokola, Browning navodi da su, usprkos brojnim eufemizmima (podjela po spolovima, prirodan odabir, odgovarajući način obrade) genocidne implikacije bile „totalno i nepogrešivo jasne“. Ako je većina sudionika konferencije znala da su se Židovi već ubijali u velikim brojkama, sada su „bez sumnje znali namijenjeni obujam ovakve ubojite politike; cilj joj je bio ubojstvo svakog Židova u Europi od Irske do Urala, te od Arktika do Mediterana.“³⁷

Prema Protokolu, dogovoreno je da će se evakuirani Židovi prvo vlakom transportirati u tranzitna geta (njem. *Durchgangsghettos*, eng. *transit ghettos*), a zatim iz njih dalje na Istok.³⁸ Longerich napominje da je, iako je Središnji ured za sigurnost Reicha imao plan za deportaciju Židova na Istok tijekom 1941. godine, početkom 1942. godine postajalo sve jasnije da se takav program više ne može implementirati, zbog sve manjih šansi za brzu pobjedu nad SSSR-om. Ali deportacije su se nastavile bez obzira na to, uglavnom zbog manjka predloženih alternativa.³⁹

---

³⁶ Wannsee Protocol, 4.

³⁷ Browning, 412.

³⁸ Wannsee Protocol, 4.

³⁹ Longerich, 9.

Navodi se kako je Heydrich izložio da je važan preduvjet za provedbu evakuacije točno određivanje osoba koje dolaze u obzir. Tako je predviđeno da se Židove koji su stariji od 65 godina stavi u zaseban starosni geto koji je predviđen u Theresienstadtu. U starosna geta primat će se i Židovi koji su teški vojni invalidi i koji su dobili ratna odlikovanja, čime bi se, kako se tvrdi u Protokolu, izbjegle brojne intervencije. Sam početak pojedinačnih većih „evakuacija“ ovisit će o razvoju na vojnom planu, to jest o stanju na bojištima. Predlaže se i da djelatnici vanjskih poslova stupe u kontakt s nadležnim djelatnicima policije i sigurnosnih službi u europskim državama na koje imaju utjecaj. Ovdje posebno ističu Slovačku i Hrvatsku (odnosno, NDH) jer su u tim državama, kako se navodi, „najvažnija osnovna pitanja [...] već privedena rješenju“.⁴⁰ Naime, u NDH su ustaše već tijekom 1941. osnovale brojne logore (Danica, Jadovno-Pag, Jasenovac, Đakovo i drugi), u kojima su do kraja te godine već uništena većina židovskih zajednica na tom području, i to upravo djelovanjem ustaškog režima.⁴¹

Osvrću se još i na Rumunjsku u kojoj je vlada u međuvremenu postavila povjerenika za Židove, te Mađarsku čijoj je vladi, kako kažu, potrebno što brže nametnuti savjetnika za židovska pitanja.⁴² Naime, nacisti su smatrali da je režim u mađarskoj odviše blag iako je nasilni antisemitizam u Mađarskoj imao dugu tradiciju.⁴³ Kada se dotiču Italije, Heydrich predlaže da se uspostavi veza sa njihovim šefom policije. Iako je Italija bila najvažniji njemački saveznik u Europi, antisemitizam nije bio bitna značajka njihovog oblika fašizma. Tako je Mussolini tek u rujnu 1938. godine donio rasne zakone pod pritiskom Hitlera, a određeni broj Židova je sve do 1943. godine uspio pobjeći iz NDH u talijansku okupacijsku zonu i tako izbjeći smrt.⁴⁴

Nakon što je zapisano da će evakuiranje Židova iz okupirane i slobodne Francuske proći bez poteškoća, napominje se da je državni podtajnik Luther iznio stajalište da će se prilikom rješavanja tog problema pojaviti poteškoće u nordijskim i još nekim državama, te preporuča da se te države za sada ne stavljaju u prvi plan. Slično kao i za Francusku, ne predviđaju se nikakve veće poteškoće za prostor jugoistočne i zapadne Europe. Na samom kraju 3. točke navodi se da SS-

---

⁴⁰ *Wannsee Protocol*, 5.

⁴¹ Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, Sonia Bičanić, and Nikolina Jovanović, *The Holocaust in Croatia* (Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, in association with the United States Holocaust Memorial Museum, 2016), 225, 230, 315-316.

⁴² *Wannsee Protocol*, 5.

⁴³ Perišić, 16.

⁴⁴ *Ibid.*

Gruppenführer Hofmann planira poslati predstavnika Središnjeg ureda za pitanja rase i naseljavanja u Mađarsku, te da će se taj predstavnik privremeno službeno dodijeliti policijskom atašeu kao pomoćnik.⁴⁵

Posljednje, četvrto poglavlje Protokola odnosi se na to kako postupati sa „mješancima“ (*Mischlinge*, osobe koje su po Nürnberškim zakonima označeni kao „mješanci 1. stupnja“ i „mješanci 2. stupnja“), uzimajući u obzir Nürnberške zakone. Termin „mješanac 1. stupnja“ odnosio se na osobe koje su imala dva židovska djeda ili bake, ali koje se same nisu identificirale kao Židov ili nisu prakticirale židovsku vjeru. Na sličan način, termin „mješanac 2. stupnja“ se odnosio na osobe koje su imale samo jednog židovskog djeda ili baku. Te osobe su uživale marginalno bolji status po nacističkim zakonima, ali su bez obzira na to bili diskriminirani.

Prema tekstu Protokola, „mješanci 1. stupnja“ izjednačeni sa Židovima u pogledu konačnog rješenja, ali iz njih bi se izuzeli „mješanci 1. stupnja“ koji su u braku sa pripadnicima njemačke krvi i iz čijeg su braka potekli „mješanci 2. stupnja“ koji su uglavnom izjednačeni s Nijemcima. Također bi se izuzeli „mješanci 1. stupnja“ koji rade u najvišim državnim i stranačkim institucijama i koji su do tog trenutka dobili dozvolu za izuzeće, ali naknadno bi se svaki slučaj morao posebno provjeriti i ponovno odobriti. Tu se napominje i da preduvjet za dobivanje izuzeća moraju biti zasluge samog „mješanca“ koji se uzima u obzir, a ne njihovog roditelja ili bračnog druga. Također, „mješanac 1. stupnja“ koji je dobio izuzeće bi morao proći postupak sterilizacije koja bi se provodila dobrovoljno, ali bi bila uvjet za ostanak u Reichu. Što se tiče „mješanaca 2. stupnja“, oni bi se generalno pribrojavali pripadnicima njemačke krvi, uz nekoliko iznimaka: ako su mu oba roditelja „mješanci 1. stupnja“, ako po vanjskom izgledu ne odgovara željenoj rasnoj slici, ili ako ima posebno lošu političku i policijsku ocjenu, čime bi se dokazalo da se osjeća i ponaša kao Židov. Kada su u pitanju židovski brakovi, također postoji nekoliko uvjeta. U slučaju braka između Židova i pripadnika njemačke krvi, svaki brak se mora posebno analizirati i odobriti. U slučaju braka između „mješanca 1. stupnja“ i pripadnika njemačke krvi, ako iz braka nisu proizašla djeca, onda će „mješanac 1. stupnja“ biti evakuiran ili premješten u starački geto. Ako su iz braka proizašla djeca, to jest „mješanci 2. stupnja“, ista će se evakuirati zajedno s „mješancem 1. stupnja“ ako su izjednačena sa Židovima. Ako su djeca izjednačena sa Nijemcima, ona su izuzeta od evakuacije zajedno sa „mješancem 1. stupnja“. Nadalje, u slučaju braka „mješanca 1.

---

⁴⁵ Wannsee Protocol, 5.

stupnja“ s drugim „mješancem 1. stupnja“ ili Židovom, prema svim članovima se postupa kao sa Židovima te ih se evakuiraju ili premješta u starački geto. Na kraju, u slučaju braka između „mješanca 1. stupnja“ i „mješanca 2. stupnja“, oba roditelja se moraju evakuirati ili premjestiti u starački geto bez obzira imaju li djecu ili ne jer, kako stoji u zapisniku, ta djeca u pravilu pokazuju jaču sklonost židovskoj krvi nego „mješanci 2. stupnja“.⁴⁶

Nadalje, zapisnik navodi da SS-Gruppenführer Hofmann smatra kako bi po mogućnosti trebalo primijeniti sterilizaciju, jer ako bi se „mješanca“ stavljalo na izbor između evakuacije ili sterilizacije, on bi odabrao sterilizaciju. Državni tajnik dr. Stuckart također predlaže prinudnu sterilizaciju, jer bi praktična provedba gore navedenih rješenja za sobom povlačila niz upravnih poslova. Također stoji zapisano da bi trebalo, radi pojednostavljenja problema miješanih brakova, razmisliti o tome da zakonodavci jednostavno ponište te brakove. Pri samom kraju zapisnika navodi se rasprava o pitanju Židova koji su raspodijeljeni na radne zadatke u pogonima važnima za rat, te državni tajnik Neuman tvrdi da se oni ne mogu evakuirati toliko dugo dok se za njih ne nađe zamjena. Ali Heydrich izjavljuje da se ti Židovi prema smjernicama tekuće akcije evakuacije ionako neće morati evakuirati. Nadalje, državni tajnik dr. Bühler izjavljuje da bi uprava Generalnog guvernmara (Generalgouvernement – administrativna cjelina na dijelu okupirane Poljske, uključivala je velike gradove poput Lublina, Krakowa i Varšave; nije uključivala zapadni dio Poljske koji je bio pripojen Njemačkoj) pozdravila odluku da se „konačno rješenje“ počne provoditi upravo ondje jer tamo nema problema s transportom. Prema Bühleru, „Židovi bi se morali odstraniti iz područja Generalnog guvernmara što brže moguće jer ondje Židov kao nositelj zaraze predstavlja visoku opasnost, te još s druge strane trgovanjem na crno ugrožava gospodarstvo zemlje“; stoji još i da je, „od 2,5 milijuna Židova koji dolaze u obzir, većina njih ionako radno nesposobna“. Bühler još napominje da je za „konačno rješenje“ na području Generalnog guvernmara zadužen šef policije i sigurnosne službe te da mu oni daju njihovu podršku, ali da ih moli da se pitanje Židova na tom području riješi što brže. Zapisano je još kako se u zaključnom dijelu konferencije raspravljalo o različitim vrstama rješenja te da su gaulajter⁴⁷ dr. Mayer i državni tajnik dr. Bühler izrazili želju da oni odmah sami provedu pripreme za konačno rješenje u

---

⁴⁶ *Wannsee Protocol*, 6-7.

⁴⁷ *Gauleiter*, regionalni vođa Nacističke stranke, koji je ujedno bio na čelu teritorijalne jedinice zvane *Gau*. Gaulajter je bio izravno odgovoran Hitleru, i treći po rangu u nacističkoj hijerarhiji. S obzirom na to, Mayer je bio najviše rangirani sudionik konferencije u Wannseeu.

navedenim područjima. Rasprava je završena molbom šefa policije i službe sigurnosti Heydricha da mu svi sudionici konferencije pružaju podršku u provedbi mogućnosti konačnog rješenja.⁴⁸

Na konferenciju u Wannseeu se osvrnuo i Adolf Eichmann tijekom svojeg suđenja u Jeruzalemu 1962. godine. On je, kako piše Browning, tijekom sastanka sjedio u kutu i nadzirao stenografa za vrijeme konferencije koja je trajala otprilike 90 minuta:

U prvom dijelu su svi bili tiho i slušali razna predavanja, a u drugom dijelu su svi počeli govoriti preko reda te bi batleri i pomoćnici hodali uokolo i dijelili žestoka pića. Pa, ne želim reći da je to bila pijana atmosfera. Bila je to službena atmosfera, ali usprkos tome nije bila jedna od onih gdje bi uspravni, formalni i službeni dužnosnici govorili redom. Govorili su jedni preko drugih... (...)... ta gospoda su stajali ili sjedili zajedno i raspravljali o tome (metodama ubijanja Židova) dosta otvoreno, dosta drugačije nego jezikom kojim sam ja to kasnije morao zapisati u zapisnik. Tijekom razgovora nisu birali riječi uopće... razgovarali su o metodama ubojstva, o likvidacijama, o istrebljenju.⁴⁹

Prema Eichmannovim riječima, nakon završetka konferencije neki su još ostali u malo manje formalnoj atmosferi. Tako napominje da si je Heydrich natočio čašu konjaka, iako je bilo neuobičajeno za njega da pije pred drugima. Imamo, kako kaže, razloga za zadovoljstvo jer je očekivao velike poteškoće pri dogovoru, ali do tih poteškoća nikada nije došlo jer su svi sudionici konferencije iskazivali entuzijazam glede svoje uloge u „konačnom rješenju“.⁵⁰

Prema samom tekstu Protokola, ali i generalnom stajalištu povjesničara, vidljivo je da Konferencija u Wannseeu nije bila ključni korak u donošenju odluke o sudbini europskih Židova, ali je poslužila pri sjedinjavanju različitih državnih i stranačkih funkcija kako bi se Židovi uklonili iz Zapadne Europe i preselili na Istok u radne logore i logore smrti. Dakle, sama infrastruktura za masovna ubojstva već je bila određena i prije održavanja same Konferencije.⁵¹

---

⁴⁸ *Wannsee Protocol*, 7-8.

⁴⁹ Browning, 413.

⁵⁰ Browning, 413-414.

⁵¹ Hadassah Davis, "What Was the Role of the Wannsee Conference in the Final Solution?" *European Judaism: A Journal for the New Europe* 32, no. 2 (Autumn 1999): 26-36. Published by Berghahn Books, 34.

4. *Conspiracy* i *Die Wannseekonferenz* – dva filma o konferenciji u Wannseeu

Prije same analize i komparacije scena i likova, potrebno je sagledati kako su ti filmovi nastali, tko ih je režirao, financirao, i s kojom svrhom su nastali.

Film *Conspiracy* (prev. *Zavjera*) nastao je iz želje da se napravi modernija verzija njemačkog filma *Die Wannseekonferenz* iz 1984. godine. Redatelj Frank Pierson pogledao je taj film 1995. godine i bio je dirnut prikazom konferencije u Wannseeu koji ga „nije tjerao na suze, nego na gnjev“. Predstavio je ideju za film HBO-u gdje su iskazali interes. Potom je Pierson nazvao Loringa Mandela – američkog scenarista – i pitao ga ako je i on zainteresiran, te mu poslao i materijale o konferenciji. Nakon što je istražio materijale, Mandel je u jesen 1997. godine pristao na suradnju. Što se tiče materijala koje su koristili za film, većina toga je proizašla iz Protokola Konferencije u Wannseeu, ali Mandel je napomenuo da je taj dokument više puta bio mijenjan – prvo od strane Eichmanna, zatim Müllera, i na kraju Heydricha. Kada su u pitanju ostali izvori, Mandel spominje Eichmannove komentare prilikom njegova uhićenja i komentare kasnije tijekom njegova suđenja, čije je transkripte istraživao. Proveo je i nekoliko dana u arhivu Holocaust Museuma kako bi pronašao što više informacija o sudionicima konferencije. Uz to, svoje istraživanje je vodio i u Institutu Leo Baeck u New Yorku, YIVO Institutu za židovska istraživanja u New Yorku, Centru Simon Wiesenthal u Los Angelesu, te u Gedenkstätte Haus der Wannseekonferenz, samom mjestu gdje je konferencija bila održana. Nakon što je imao dovoljno informacija o samoj konferenciji, njenim sudionicima i njihovoj prošlosti, Mandel je do siječnja 1998. godine napisao prvu verziju scenarija koju je predao HBO-u. Nakon što su oni iskazali zadovoljstvo i interes za daljnjom suradnjom, unajmili su osobu koja je uspjela pronaći još više informacija o samim sudionicima konferencije, te je Mandel napomenuo da su na kraju završili sa „ogromnom“ količinom istraživanja.⁵²

U svojoj disertaciji posvećenoj filmu *Conspiracy*, N. Johnson navodi da je Piersonov i Mandelov projekt dobio kodni naziv *Wannsee*, a HBO je imao planove da ga objavi zajedno sa filmom *Complicity* (prijev. *Suučesništvo*) koji je istraživao ravnodušnost saveznika prema sudbini

---

⁵² Alexander Tang, "A Conversation with Loring Mandel," *The Harvard Crimson*, November 12, 2023, <https://www.thecrimson.com/article/2013/11/12/interview-loringmandel/>.

europskih Židova. *Conspiracy* i *Complicity* bili su samo dio većih promjena u američkoj televiziji tijekom srednjih i kasnih 90-ih i ranih 2000-ih godina, a to je bio sve veći rast popularnosti „kompleksnih“ drama. HBO je vodio tu promjenu s popularnim dramskim serijama kao što su *Oz* i *The Sopranos* koje su u udobnost dnevnog boravka dovele filmske tehnike i zvijezde, dok su se veliki studiji vraćali visokobudžetnim *blockbusterima*. HBO-ov model zarade s pomoću pretplate oslobodio je redatelje i režisere ograničenja koja su imale konvencionalne televizijske kuće a koje su ovisile o reklamama i velikim gledanostima, što je izgradilo klimu kreativne slobode i eksperimentiranja te rezultiralo filmovima koji se po produkcijskoj kvaliteti skoro pa nisu razlikovali od onih u kino dvoranama. HBO je osnovao HBO NYC Productions, tvrtku koja je radila na početnim fazama razvoja filmova *Conspiracy* i *Complicity*, prije nego se HBO NYC Productions spojio sa HBO Films. HBO Films je za cilj imao razvoj filmova koji bi publiku činili „nervoznom“ kroz „neustrašivo“ i „provokativno“ istraživanje kontroverznih tema koje su tradicionalne televizijske kuće izbjegavale. Uz to, HBO-ove povijesne produkcije su imale za cilj dati određene lekcije gledateljima, a *Conspiracy* je definitivno odgovarao tome. Tako je *Conspiracy* bio samo jedan od niza povijesnih produkcija povodom pedesete obljetnice Drugog svjetskog rata, a to je uključivalo i HBO-ovu miniseriju *Band of Brothers* (prijev. *Združena Braća*) koja je također izašla 2001. godine.⁵³

Nakon što je postalo jasno da HBO želi tematski povezati dva filma, Mandel je odabrao naslov *Conspiracy: The Meeting at Wannsee* kako bi se bolje naglasilo da je taj film usko vezan uz *Complicity*. HBO i Pierson su bili iznimno zadovoljni s Mandelovom prvom inačicom skripte, te su mu dali i zadatak da preradi skriptu za *Complicity*. Ta verzija skripte je eksplicitno povezala dva filma tako što je *Complicity* trebao otvoriti sa scenom Eichmanna kako se vozi i udaljava od vile u Wannseeu. HBO je dobro prihvatio tu ideju te su počeli pripremati planove da konsolidiraju oba filma u jedan trosatni film. Tijekom 1997. godine Mandel je razvio nekoliko skripti, a sveukupno je postojalo šest skripti za konsolidirani film. Međutim, dok je *Conspiracy* bio relativno jednostavan film u trajanju od sat i pol koji je izričito prikazivao Konferenciju u Wannseeu, *Complicity* je postao puno ambiciozniji projekt koji je za zadatak imao prikazati puno širu sliku o slabom odgovoru saveznika na Holokaust. Zamišljen je bio prikaz Bermudske konferencije 1943. godine, na kojoj su Britanci i Amerikanci raspravljali o izbjegličkoj krizi Židova, ali u planu su

---

⁵³ Nicholas K. Johnson, *HBO and The Holocaust: Conspiracy, The Historical Film, and Public History at Wannsee* (PhD diss., Indiana University, December 2016), 34-36.

bile i brojne scene smještene u Washingtonu i Londonu, u raznim logorima smrti, te na Svjetskom židovskom kongresu u Genevi. Također, kako bi se film povezao sa filmom *Conspiracy*, zamišljene su bile i scene Eichmanna kako organizira deportacije Židova u Auschwitz. U središtu filma trebao je biti Gerhart Riegner, tajnik Svjetskog židovskog kongresa u Genevi, koji bi služio kao narator filma i govorio o svojim pokušajima da upozori saveznike na Holokaust. U svrhu toga, Mandel i Pierson su proveli i intervju sa stvarnim Riegnerom. Međutim, usprkos svome uloženoj trudu, *Complicity* se pokazao previše ambicioznim projektom te je HBO u rujnu 1998. godine povukao potporu za oba filma. Uz to, vodile su se polemike o negativnom prikazu Rooseveltove administracije u vrijeme rata, kao i o insinujacijama da su neki članovi američke vlade bili antisemiti. Također, *Conspiracy* je bio puno lakši i jeftiniji film za snimanje, jer su se skoro sve scene odvijale u jednoj prostoriji, pa je HBO 1999. godine ipak nastavio produkciju tog filma.⁵⁴ *Conspiracy* je danas, osim što prikazuje povijesni događaj, i sam postao artefakt povijesti koji prikazuje HBO-ove vrijednosti i fokuse na prijelazu stoljeća.⁵⁵

Kao što ukazuje A. Kay, Protokol konferencije u Wannseeu je redatelju i scenaristu mogao poslužiti jedino kao sažetak onoga što se dogodilo, a ne kao scenarij za film. Stoga su Pierson i Mandel bili suočeni sa dilemom oko toga kako popuniti praznine u Protokolu te kako staviti riječi u usta sudionicima konferencije. Kako su proučavali ostalu postojeću dokumentaciju, mogli su doći do zaključaka i pretpostavki glede toga o čemu se raspravljalo na konferenciji, o čemu se nije raspravljalo, o Heydrichovim očekivanjima, te o stavovima pojedinih sudionika konferencije. Za neke dijelove konferencije o kojima se ništa nije znalo, primjerice o redoslijedu kojim su sudionici dolazili i odlazili sa konferencije, improvizacija od strane redatelja i scenarista je bila nužna.⁵⁶ Povjesničar Alex J. Kay napominje kako jedna od središnjih uloga u filmu pripada Wilhelmu Kritzingeru koji služi kao „moralni neistomišljenik“, to jest netko tko je od samog Hitlera dobio jamstvo da ne postoje nikakvi planovi o sistematskom istrebljenju Židova te kao netko tko stalno ističe potrebu za „životnim uvjetima“ kod deportiranih Židova. Ali ne postoje gotovo nikakvi dokazi o Kritzingerovom stajalištu na konferenciji. Ako se gleda striktno Protokol konferencije,

---

⁵⁴ Isto, 37-42.

⁵⁵ Nicholas K. Johnson, „'A classroom history lesson is not going to work'. HBO's *Conspiracy* and depicting Holocaust perpetrators on film, u: Tim Zumhof, Nicholas K. Johnson [ur.]: *Show, don't tell. Education and historical representations on stage and screen in Germany and the USA*, Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt 2020, 172-196. URN: urn:nbn:de:0111-pedocs-205170 - DOI: 10.35468/5828_11.

⁵⁶ Alex J. Kay, „Speaking the Unspeakable: The Portrayal of the Wannsee Conference in the Film *Conspiracy*,“ *Holocaust Studies* 25, no. 3 (2019): 313-328. <https://doi.org/10.1080/17504902.2019.1637492>, 3.

jedine osobe koje su se pokušale „protiviti“ glede određenih stavki konferencije su bili Otto Hofmann, Dr Stuckart i Erich Neumann. Štoviše, Kritzinger se uopće ne spominje u Protokolu, osim na popisu sudionika. Iz toga se može izvući zaključak da je Kritzinger uglavnom šutio ili jednostavno nije izjavio nešto što bi bilo dovoljno bitno za stavljanje u Protokol. Stoga je razlog zašto Kritzinger ima ulogu „moralnog neistomišljenika“ čisto iz dramatičnih razloga, jer bi film o konferenciji bez bilo kakvih sukoba ili neslaganja bio manje zanimljiv generalnoj publici. A razlog zašto je baš Kritzinger bio odabran za tu ulogu najvjerojatnije proizlazi iz činjenice da je on bio jedini sudionik konferencije koji je na suđenju u Nürnbergu nakon rata iskazao bilo kakve osjećaje krivnje ili srama (Kritzinger je naime ispitivan kao svjedok i pušten iz zdravstvenih razloga; umro je 1947.). Nadalje, povjesničar Mark Roseman je opisao Kritzingera kao čovjeka koji je od svih sudionika konferencije bio najmanje predan projektu o kojemu se raspravljalo na konferenciji. Dajući Kritzingeru tu ulogu i samim time udaljavajući se od povijesnih činjenica, redatelj i scenarist filma iskoristili su „kreativnu licencu“ koja im je dana kako bi prikazali sudionike konferencije na kreativniji način, te samim time natjerali gledatelje da bolje promisle o događaju koji je prikazan. Štoviše, Alex Kay smatra da je izmišljanje Kritzingera kao „moralnog neistomišljenika“ bilo nužno kako bi se gledateljima pružala figura sa kojom se mogu donekle poistovjetiti, jer bi film bez takve figure možda bio manje intrigantan.⁵⁷ Kay nadalje navodi kako *Conspiracy* – s obzirom na sve informacije koje se znaju o konferenciji, ali i s obzirom na sve što se ne zna – nije daleko od onoga što je činjenično moguće. Njihovo pretjerivanje glede prikaza Stuckartova nezadovoljstva ili Kritzingerovog neslaganja proizlazi iz potrebe za dramatizacijom. Kako bi tu činjenicu prenijeli gledateljima, na kraju filma stoji sljedeća rečenica: „Ovaj film je baziran na istinitoj priči, a neke scene, događaji i likovi su stvoreni ili promijenjeni zbog dramatičnosti“.⁵⁸

Njemački film *Die Wannseekonferenz (Konferencija u Wannseeu)* je puno recentniji te iz tog razloga postoji puno manje osvrti, materijala i članaka o njemu, stoga će prikaz tog filma u odnosu na *Conspiracy* biti asimetričan.

---

⁵⁷ Kay, 4.

⁵⁸ Kay, 9.

Film je nastao je povodom osamdesete godišnjice održavanja Konferencije u Wannseeu, te je premijerno bio prikazan na televiziji 24. siječnja 2022. godine.⁵⁹ Za razliku od HBO-ovog filma, *Die Wannseekonferenz* je puno bliži, što jezično a što produkcijski, filmu iz 1984. godine na istu temu. Tako vrlo blisko slijedi dijaloge i scene iz originalnog filma, a zajedničko im je i što je Paul Mommertz napisao scenarij i za film iz 1984. godine i za noviju inačicu iz 2022. godine. Redatelj filma je Matti Geschonneck, a snimanje je podržao i Memorijalni i obrazovni centar Kuća konferencije u Wannseeu (Gedenk- und Bildungsstätte Haus der Wannsee-Konferenz) u čijem se posjedu nalazi i povijesna vila na jezeru Wann. Film je nastao u suradnji njemačke televizijske kuće ZDF i Constantin Television GmbH, koji je dio njemačke korporacije Constantin Film AG. Također, potporu su dali i FilmFernsehFonds Bayern, njemačka tvrtka čiji je cilj promocija medija u Bavarskoj, te Medienboard Berlin-Brandenburg, njemačka državna tvrtka koja se bavi financiranjem filmova i promocijom snimanja filmova na području Berlina i Brandenburga.⁶⁰

Službenoj premijeri filma, koja je održana nekoliko dana prije televizijske premijere (18. siječnja 2022.), prisustvovao je i njemački predsjednik Frank-Walter Steinmeier. Steinmeier je tom prilikom održao i govor u kojemu je naglasak stavio na jezik Protokola i djelovanje državne administracije.⁶¹ Slijedi nekoliko odlomaka iz govora koji se bave ovim temama:

[...] Ono što vidimo i doživljavamo je nesmetano funkcioniranje administrativne mašinerije, resorna koordinacija, predlošci i procesi koji se – osim po sadržaju sastanka – ni po čemu ne razlikuju od onih koji i danas postoje u ministarstvima i tijelima.

[...]

Konferencija u Wannseeu snimka je povijesnog trenutka, ona pokazuje administrativnu pozadinu holokausta. Povjesničar Peter Klein vidi to kao upozorenje našim modernim društvima temeljenima na podjeli rada, čije su birokratske i političke strukture imune na zlouporabu samo dok stabilan demokratski ustav stoji između jednako stabilne vlade i administracije i ideološkog ponora.

Gdje su ti ponori nastali, vidi se iz zapisnika konferencije u Wannseeu, posebno u jeziku. Jezik je sredstvo identifikacije ali i distanciranja. Riječima se možete složiti s nečim ili odmaknuti od toga.

---

⁵⁹ "Premiere des ZDF-Films 'Die Wannseekonferenz' in Berlin", ZDF Presse, [Premiere des ZDF-Films "Die Wannseekonferenz" in Berlin : ZDF-Presseportal](#) (pristup ostvaren 8. rujna 2024.)

⁶⁰ ZDF verfilmt ab November „Die Wannseekonferenz“. ZDF-Presseportal. Pristup 26.10. 2021. [Press kit: The Wannsee Conference: ZDF-Presseportal](#)

⁶¹ Rede des Bundespräsidenten zur Premiere von "Die Wannseekonferenz", 18. Januar 2022. <https://www.zdf.de/zdfunternehmen/premiere-wannsee-konferenz-102.html> (pristup ostvaren 8. rujna 2024.)

Nešto mnogo radikalnije dogodilo se u zapisniku konferencije u Wannseeu. Ovdje svaka riječ poriče svoju stvarnu funkciju. Ne želi ništa imenovati niti označavati. Želi se prikriti činjenice i otopiti odgovornost u homeopatskim dozama.

[...]

Sudionici konferencije u Wannseeu znali su jednako dobro kao što mi danas znamo ono što nisu htjeli reći: da je predmet njihova razmatranja bila „potpuna eliminacija europskih Židova“, kako je Joseph Goebbels zabilježio u svom dnevniku nakon čitanja zapisnika, detaljno planirano ubojstvo 11 milijuna ljudi. Znali su da je o ovom projektu već odavno odlučeno i da je do konferencije u Wannseeu – posebno nakon početka rata za uništenje protiv Sovjetskog Saveza u lipnju 1941. – to već stotine tisuća puta provedeno u djelo. [...]

Protokol pokazuje kako sam jezik postaje ubojito oruđe. Služi i za apstrahiranje i za prikrivanje stvarnog projekta, tako da genocid, kako ga Peter Klein ispravno opisuje, može biti „administrativno priopćiv“ i stoga „savladiv za administraciju“. Omogućio je mnogim bezimenim ljudima – od administrativnih dužnosnika preko službenika u kancelariji Reicha i Ministarstvu vanjskih poslova, do policajaca i strojovođa – da sudjeluju u deportaciji i ubojstvu milijuna Židova, a ujedno i olakšao njihovu savjest. Ali također je pretvorio milijune Nijemaca u tihe suučesnike.

[...]

Kako je nacistički stroj za ubojstva mogao funkcionirati tako savršeno? Što znači osobna odgovornost u diktaturi? To je bila životna tema Hannah Arendt. Pokazuje da totalitarni sustavi ne sklapaju samo paktove s apsolutnim zlom, da ih ne pokreću samo demoni i čudovišta, već da se toliko malih zupčanika isprepliće u tim sustavima sve dok odgovornost pojedinca ne postane neprepoznatljiva i više nema osjećaja nepravda. Banalnost zla je bezdušna birokracija diktature, vladavina Nikoga.⁶²

ooooo

Vidljivo je da se redatelji i scenaristi prilikom snimanja ovakvih filmova suočavaju sa brojnim preprekama i poteškoćama. Prva takva prepreka već može doći od samog studija koji financira izradu filma – vlasnici studija možda neće dijeliti istu kreativnu viziju o filmu, zbog čega će redatelj morati pristati na određene kompromise. Isto tako, produkcijskoj kući možda neće

---

⁶² “Bundespräsident Frank-Walter Steinmeier bei der Premiere des Films "Die Wannseekonferenz" am 18. Januar 2022 in Berlin”, [Bundespraesident_Frank-Walter_Steinmeier-Wannsee.pdf \(zdf.de\)](#) (pristup ostvaren 8. rujna 2024.)

odgovarati ako se određene osobe ili događaji prikazuju u negativnom svjetlu ili drugačije od onoga što je konvencionalno, pa će studio možda prekinuti financiranje filma, kao što je bio slučaj sa snimanjem filma *Complicity*. Sljedeća prepreka može biti nedostatak izvora koji se odnose na temu filma, ili nepouzdanost istih. U ovom primjeru imamo Protokol konferencije u Wannseeu koji je redateljima poslužio kao općeniti okvir za snimanje filma, ali redatelj i scenarist su morali sami pažljivo odlučiti što će reći koji lik u filmu kako bi se najbolje poklopili sa povijesnim ličnostima na kojima su ti likovi bazirani. To iziskuje iscrpno i detaljno istraživanje pozadine svake povijesne ličnosti. Tako su u gore navedenim filmovima, uz tekst Protokola konferencije, korišteni i brojni drugi izvori, poput Hitlerovih govora, službenih dokumenata, i poslijeratnih svjedočanstava. Još jedna bitna prepreka je svakako ona koja je izraženija u filmu *Conspiracy*, a to je potreba za dramatičnošću. To opet tjera redatelja i scenarista na određene kompromise kada su u pitanju prikazi povijesnih ličnosti, što se može vidjeti na primjeru Kritzingera u filmu *Conspiracy*.

5. Komparacija odabranih scena u dva filma

Iako oba filma generalno prikazuju isti događaj i temelje se na sličnim izvorima (i jednom i drugom filmu temeljni dokument je Protokol konferencije u Wannseeu), način na koji prikazuju taj događaj, od samog položaja kamere do karakterizacije i prikaza likova, podosta je različit, pa je stoga i općeniti dojam koji gledatelj dobiva o tom događaju različit. Naravno, svaka osoba tijekom gledanja razvija svoj poseban dojam o filmu koji se može razlikovati od općeg dojma, ali opći dojam je svejedno nešto na što cilja i sam redatelj. Kako bi se prikazala ta razlika, potrebno je komparativno analizirati određene scene iz oba filma, držeći se pritom određenih kriterija: 1.) Scene moraju prikazivati istu ili donekle istu etapu Konferencije 2.) Scene moraju prikazivati upečatljive osobine i stavove glavnih likova i/ili generalni dojam Konferencije 3.) Scene moraju poslužiti kao dobra podloga za podučavanje konceptata historijskog značenja i povijesne perspektive, o kojima će kasnije biti više riječi.

5.1 Scena 1. – uvod u film

Filmovi se znatno razlikuju po tonu već u početnoj sceni. Film *Conspiracy* započinje s zvukom vrana dok se otkriva naslov filma bijelim tekstom na crnoj pozadini. Prvih nekoliko scena

prikazuje osoblje kako uređuje vilu i sobu u kojoj će se održati konferencija. Naredne kratke scene izmjenično prikazuju osoblje kako polira pribor za jelo, miče prašnjave pokrivače s drugih dijelova pokućstva u prostoriji, te čovjeka kako na papire ručno i elegantno piše imena sudionika konferencije – ovdje su u fokusu imena Adolfa Eichmanna i Reinharda Heydricha (Eichmann je ovdje vjerojatno u fokusu zato što je poznatiji javnosti). U još nekoliko kratkih scena prikazuje se poliranje čaša, stavljanje cvijeća u vazuu, sastavljanje hrane, te čovjek koji stavlja slušalice na uši. U isto vrijeme narator započinje svoj govor na engleskom jeziku: „Adolf Hitler je napao Poljsku u rujnu 1939. i tako počeo Drugi svjetski rat. U zimu 1942. njegove su armije gladovale i smrzavale se u Rusiji. Ondje mu je najbolji general umro od infarkta, a SAD je ušao u rat. Bačena je sumnja na Hitlerov san o tisućgodišnjem carstvu. Dok je smjenjivao generale, a zima je jačala, 15 njegovih dužnosnika dobilo je zapovijed da se sastanu u vili uz jezero u Wannseeu u Berlinu, daleko od kriza na fronti. U dva sata ti su ljudi zauvijek promijenili svijet. Preživio je samo jedan zapisnik ovog sastanka iz ruševina tisućljetnog Reicha.“ Tijekom drugog dijela naratorovog govora kamera prebacuje prikaz na avion koji leti iznad jezera Wann prema vili. Osoblje gleda prema gore nakon što čuju zvuk aviona, a kamera se potom prebacuje na Eichmanna koji ispituje zapisničara o količini rola potrebnoj za sastanak. Jedna kratka scena prikazuje ubrzano stanje u kuhinji, a potom se izvan prostorije u kojoj se nalazi Eichmann vidi konobar koji pada i slama tanjure. Eichmann brzo odlazi do njega, dok osoblje zastaje oko njih kako bi vidjeli što će se dogoditi. Eichmann se raspituje hoće li biti dovoljno tanjura za sve sudionike, te želi da se izračuna šteta i da ju plati sam konobar koji je slomio tanjure. Pri odlasku Eichmann još napominje kako želi da drže tog konobara negdje gdje ga on neće moći vidjeti. U drugoj prostoriji sobarica Eichmannu oblači gornji dio uniforme, a Eichmann joj kaže da se mora nasmiješiti. Potom se on nasmiješi i izjavljuje kako je ovo lijep dan. Nakon toga odlazi do prostorije u kojoj će se održati konferencija, a konobar koji je slomio tanjure i ostali sluge mu se sklanjaju s puta. Eichmann zatvara vrata prostorije za sobom.⁶³

Film *Die Wannseekonferenz* iz 2002. godine, iako prikazuje gotovo identičnu situaciju, ostavlja drugačiji dojam. Film započinje bijelim tekstom na crnoj podlozi na kojem stoji sljedeće: „Film se temelji na zapisniku sastanka koji je u povijesti zabilježen kao konferencija u Wannseeu.“ Prva scena prikazuje Adolfa Eichmanna kako na stolove postavlja kartice sa otisnutim imenima sudionika konferencije na njihove pozicije na stolovima. Kamera posebnu pozornost stavlja na

---

⁶³Conspiracy, directed by Frank Pierson (HBO, 2001). 00:10-03:00.

kartice sa imenima H. Müllera i R. Heydricha (što pokazuje njihovu hijerarhijsku važnost u odnosu na druge sudionike, uključujući Eichmanna). Kamera potom prelazi na zapisničarku sastanka koja ispred svake kartice s imenom stavlja blokove papira i olovke. Za to vrijeme u pozadini na radiju se može čuti strastveni propagandni govor na njemačkom jeziku koji veliča Hitlera i njegove uspjehe. Kamera potom prikazuje cijelu prostoriju u kojoj će se održati sastanak – tri spojena stola, od kojih su dva dulja i imaju svaki po šest stolica dok čelni stol ima tri stolice. U prostoriji su još uvijek Eichmann i zapisničarka. Eichmann sjeda za stol i počinje listati papire dok zapisničarka odlazi, a u isto vrijeme dolazi konobar koji na čelni stol stavlja čaše i bocu žestokog pića. U isto vrijeme kada kamera prikazuje cijelu prostoriju, zvuk s radija prestaje te počinje govor naratora: „Berlin tijekom ratne zime 1942. Progon i ubijanje židovskog stanovništva u Europi odavno su počeli. 20. siječnja visoki predstavnici SS-a, NSDAP-a i ministarske birokracije sastali su se na konferenciji u vili na Wannseeu. Šef Središnjeg ureda za sigurnost Njemačkog Reicha Reinhard Heydrich pozvao ih je na jutarnji sastanak. Dnevni red: Konačno rješenje židovskog pitanja.“ Kamera potom prikazuje jezero Wann zajedno vilom u vlasništvu SS-a u kojoj će se održati sastanak, a pojavljuje se i naslov samog filma.⁶⁴

Oba filma prikazuju pripreme za konferenciju, ali dok film *Die Wannseekonferenz* ostavlja određeni birokratski, gotovo klinički, dojam i ugođaj, *Conspiracy* uzima drugačiji pristup i prikazuje pripremu kao jedan donekle kaotičan događaj pun tenzija, nervoze i nelagode sa strane sluga i kuhara. Jedna zanimljiva razlika je u tome koja imena se prikazuju na karticama. Njemački film tako u fokus stavlja imena Heydricha i Müllera, dva časnika SS-a koji su, prvi kao šef RSHA,, a drugi kao šef Gestapoa, u hijerarhiji iznad Eichmanna. S druge strane, film *Conspiracy* u fokusu ima imena Heydricha i Eichmanna, vjerojatno zato što je Eichmann u javnosti općenito najpoznatiji sudionik konferencije, iako je po hijerarhiji bio ispod Müllera. Sam Adolf Eichmann je također prikazan znatno drugačije. U njemačkom filmu, u samo prvih par trenutaka na kameri, Eichmann ostavlja dojam hladnog i staloženog birokrata koji malo govori. S druge strane, Eichmann u filmu *Conspiracy* ostavlja dojam čovjeka koji sije strah u osoblju, te čovjeka koji ne oprašta ni najmanje greške svojih slugu i koji se trudi da se pripreme održe u najboljem mogućem redu. Također, već ovdje u početnoj sceni je vidljivo da se smiješi i još k tome naglašava kako se radi o lijepom danu, što se može protumačiti kao entuzijizam i veselje glede predstojeće

---

⁶⁴ Die Wannseekonferenz, directed by Matti Geschonneck (Constantin Television, 2022). 00:15-02:40.

konferencije, te da on to ne smatra nužno birokratskim pitanjem nego nečim što mu pruža osobno zadovoljstvo (može se pretpostaviti da je glavni razlog zadovoljstva činjenica da će se raspravljati o konačnom uništenju Židova). Također se može protumačiti i kao pokušaj udvaranja sobarici, ali konačna namjera redatelja ostaje otvorena interpretaciji. Dakle, Eichmann u filmu *Conspiracy* djeluje entuzijastičnije glede ideje ubijanja Židova, dok u njemačkom filmu ostavlja dojam osobe koja samo radi svoju dužnost.

Što se tiče naratora i njihovih poruka, i tu se filmovi bitno razlikuju. Naratori su u ovom slučaju posebno bitni jer oba daju određeni povijesni kontekst konferencije. U njemačkom filmu narator se izričito fokusira na samu konferenciju – daje mjesto i vrijeme događaja, razlog zašto se konferencija održala, te dnevni red konferencije: Konačno rješenje židovskog pitanja. Narator u HBO-ovom filmu započinje govor s kratkim povijesnim pregledom Drugog svjetskog rata – spominje napad na Poljsku, stanje na Istočnom bojištu, te ulazak SAD-a u rat. Na kraju govora narator spominje kako je preživio samo jedan zapisnik konferencije. Razlika u naracijama može uputiti i na razlike u interpretaciji glede važnosti same konferencije u planiranju „konačnog rješenja“. Film *Conspiracy* ovdje napominje kako su „u dva sata ti ljudi zauvijek promijenili svijet“, što gledatelj može protumačiti kao događaj na kojemu je odluka o „konačnom rješenju“ bila i donesena, iako je ta odluka bila donesena puno prije. S druge strane, film *Die Wannseekonferenz* napominje da su „progon i ubijanje židovskog stanovništva u Europi odavno počeli“, te da je na dnevnom redu bila rasprava o određenim pitanjima glede „konačnog rješenja“. Još jedna zanimljiva razlika koja je vidljiva u početnim scenama – ali i u ostatku filmova – jest spol zapisničara/zapisničarke. U HBO-ovom filmu se radi o muškarcu, dok se u njemačkom filmu radi o ženi. Ta je razlika možda proizašla iz činjenice da se sa sigurnošću ne može reći da se radilo o muškarcu ili ženi. Tijekom svog suđenja, Adolf Eichmann je „izričito izjavio da je zapisničar bio muškarac, ali postoje i određeni izvori da se radilo o ženi (Sekretärin)“. Taj izvor se navodno, prema Kayu, temelji na izjavi Ingeborg Wagner, Eichmannove sekretarice, koja je u Frankfurtu 1962. godine izjavila da je upravo ona bila ta koja je pripremila zapisnik konferencije.⁶⁵

Iako i jedan i drugi film već u samom početku scenografijom i kontekstualizacijom naglašavaju ozbiljnost predstojećeg događaja, njemački film ostavlja dojam jednog suzdržanijeg

---

⁶⁵ Kay, 2.

dogadaja, dok *Conspiracy* svojim izmjenama kamera i početnim karakterizacijama Eichmanna već u početku ostavlja dojam jednog filma u stilu holivudske produkcije.

5.2 Scena 2. – početak konferencije

U filmu *Conspiracy*, na početku konferencije Heydrich prvi ulazi u prostoriju, zajedno s Kritzingerom koji ga pokušava natjerati na razgovor. Svi ostali ulaze nakon njih. Heydrich potom nasmiješeno pozdravlja okupljene dok svi sjedaju za stol. Zatim ih moli da se predstave jedan po jedan, iz razloga što nisu svi međusobno upoznati. Predstavljaju se u krug, a Kritzinger već pri samom predavljanju pita zašto je pozvan i izjavljuje da mu to nije jasno. Već ovdje se sudionici pokušavaju karakterizirati, pa jedni zvuče arogantno dok se predstavljaju, drugi sramežljivo, a treći zbijaju šale. Među onima koji zbijaju šale su Martin Luther, podtajnik Ministarstva vanjskih poslova, i Josef Bühler, državni tajnik u upravi za okupirana istočna područja. Müller, Lange, Schöngarth – svi članovi SS-a – zvuče najozbiljnije prilikom predavljanja, dok Stuckart zvuči kao da želi da konferencija čim prije započne i završi. Nakon predavljanja Heydrich ih sve još jednom pozdravlja i započinje svoj uvodni govor:

Heydrich: Dobili ste papire. Oni su samo za vas. Nema kopiranja. Spominjati ih smijete samo nadređenima. Ovo mora biti tajna za neprijatelje. Važno je da kontroliramo mnijenje. Danas postajemo nositelji tajni. Tajnik će biti diskretan?

Eichmann: Slaže se.

Heydrich: Izvrsno. U budućće ćemo komunicirati preko puk. Eichmanna. On je moj zamjenik za židovska pitanja. I vaša veza. Počnimo. U Njemačkoj imamo problema sa skladištenjem Židova. Već se godinu dana govori o raznim Židovima i složenosti zakona. Taj nas problem, kao što znate, muči. Izbacili smo ih iz dodira s našim narodom. Iz svake životne sfere njemačkog naroda. Nürnberškim zakonima. Nazdravimo dr. Stuckartu, koji je autor.

Stuckart: Tek koautor.

Heydrich: Postavili su pravne temelje za društvo bez Židova. I gospodarstvo. Uklonili smo Židove iz nacionalnog života. A sad Židov mora biti iskorijenjen i iz našeg životnog prostora.

Kritzinger: Pojasnite...

Heydrich: Doći će trenutak za to. Žustro smo poticali emigraciju. No tko bi ih uzeo? Tko bi ih htio? To je ograničenje te politike. Svaka granica u Europi ih odbija ili traži mnogo da ih uzme.

Eichmann: Amerika.

Heydrich: Da, čak i Amerika gdje su utjecajni, ipak ih odbija. A kad smo stekli Poljsku, stekli smo još 2,5 milijuna njih. A od prošlog srpnja je jasno da ćemo steći još 5 milijuna Židova. Kad osvojimo Rusiju. Razmjeri problema izrazito su se povećali. 5 milijuna.

Bühler: To je problem. Geta su nam puna...

Heydrich: Sva ta geta, da, s poljskim imenima (smijeh). Ispunjena su, ali pričekajte zasad. Prošlog srpnja je Göring priredio direktivu o tom pitanju. Imate primjerak. Pročitat ću glavne riječi: „Obavite sve organizacijske i financijske pripreme za potpuno rješenje židovskoga pitanja u njemačkoj sferi utjecaja u Europi“. To znači čišćenje cijelog europskog kontinenta.

Kritzinger: Riječ čišćenje...

Heydrich: Točna riječ. Nastavit ću: „Gdje god su uključene druge vladine agencije, one moraju surađivati s vama...“ Nadam se: „Radi željenog rješenja židovskoga pitanja.“ Ovo je naš mandat. Svih nas.

Kritzinger: Židovsko pitanje u ovlasti je Kancelarova ureda, a nikakva direktiva...

Heydrich: Dajte mi trenutak. Dokument je u vašem fasciklu.

Eichmann: Tako je. (ustaje i pomaže Kritzingeru pronaći dokument u njegovu fasciklu)

Heydrich: A sad ukratko što se dogodilo otada. Zapeli smo u Rusiji. SAD je u ratu. To dodatno opterećuje našu vojsku, ekonomiju, ljudstvo i izvore hrane. Ne možemo skladištiti i te Židove. Emigracija je završila. A mi ćemo danas razgovarati o neizbježnom rješenju.

Nakon toga je nastala kratka tišina, a Kritzinger je ustao od stola i otišao do prozora.⁶⁶

Film *Die Wannseekonferenz* započinje samu konferenciju drugačije. Prostorija u koju ulazi Heydrich je puno urednije posložena i djeluje hladnije i formalnije. Heydrich ulazi blago nasmiješen dok svi ostali već sjede za stolom. Sudionici se ovdje ne predstavljaju pojedinačno, iako su se neki već predstavili – ili bili predstavljeni gledateljima od strane niže rangiranih časnika – ranije u filmu. Heydrich odlazi na čelo glavnog stola i započinje obraćanje:

Heydrich: Gaulajtere (Meyer), tajnici, drugovi SS-ovci. Drago mi je da ste prihvatili moj poziv u Wannsee u tako kratkom roku. Htjeli smo vas maknuti iz prašnjavih ureda s nadom da nas neće

---

⁶⁶ Pierson, 13:26-19:30.

ometati zvonjava telefona i žamor. Nego, ako vaši uredi i odjeli žele uživati u pogodnostima naše gostinjske kuće, noćenje košta... Eichmann, pomozite...

Eichmann: Pet rajhsmaraka po osobi, *Obergruppenführeru*.

Heydrich: Prava prilika.

Meyer: Znači zato smo ovdje. Središnji ured za sigurnost Rajha (RSHA) otvara nove izvore financiranja.

Heydrich: Svaka sitnica pomaže, g. gaulajtere. Šalu na stranu. Što se povoda sastanka tiče, molim vas da svoju cijenjenu pozornost obratite na pismo rajhsmaršala Göringa koje sam priložio uz pozivnicu. Rajhsmaršal mi u njemu nalaže, citiram: Da obavim sve potrebne pripreme u organizacijskom, faktičkom i materijalnom smislu za cjelovito rješenje židovskog pitanja u Europi. Dalje mi nalaže da uključim sve središnje uprave u izradu ovog cjelovitog nacrtu. A to ste vi. I zato smo danas ovdje.

Eichmann (zapisničarki): Molim vas, dodajte kopiju u zapisnik.

Freisler: Ako smijem pitati, *Obergruppenführeru*...

Heydrich: Već, Dr. Freisler?

Freisler: Riječ je o sitnici. Prema datumu, zadatak ste dobili u srpnju prošle godine. Smije li se znati zašto ga tek sad provodite?⁶⁷

Heydrich: Kao što znate, već nekoliko mjeseci živim i radim na relaciji Berlin-Prag. Dužnosti zamjenika Reichsprotektora oduzimale su mi mnogo vremena. Češki otpor pokazao se izuzetno žilavim.

Hoffman: Ali to je i za očekivati. Slaveni su tvrdoglavi.

Heydrich: Pokušaj sastanka u prosincu propao je zbog vojnih događanja. Japanskog napada na Pearl Harbor. Führerove objave rata Amerikancima. Te konačno ruske protuofenzive na istoku.

Luther: Rus je ipak odlučio pružiti otpor.

Meyer: To mu neće pomoći.

---

⁶⁷ Za Heydricha je glavni cilj konferencije bio da pretvori sudionike konferencije u suučesnike svojeg plana. Čekao je da započne drugi val deportacija u Rigu, Minsk i Kovno prije nego što je poslao pozivnice na konferenciju, te je time htio dovesti sudionike konferencije pred gotov čin (*fait accompli*) (Longerich, 7) .

Heydrich: Konačno, dobio sam zadatak da vam iznesem sveobuhvatni nacrt u vezi s, opet citiram rajhsmaršala: Provedbom planiranog konačnog rješenja židovskog pitanja. Cjelokupno rješenje židovskog pitanja je upravo to: konačno rješenje židovskog pitanja. Naše pripreme bile su odgovarajuće opsežne i složene. To je također zahtijevalo vrijeme.

Freisler: Hvala na informaciji. Potpuno razumijem.

Neumann: Jesam li dobro shvatio? Više ne govorimo samo o Židovima iz Rajha? Novi planovi zapravo se tiču cijele Europe?

Heydrich: Tako je. Židovsko pitanje može se smatrati riješenim tek nakon potpunog biološkog istrebljenja židovstva sve do Urala. To je cilj. Zadatak koji nam je dala sudbina.

Neumann: Cijela Europa... Cijela Europa. To su potpuno nove perspektive.

Müller: Cilj je već davno postavljen. Novost je da sad krećemo.

Meyer: To nije neočekivano. Susreo sam se s Führerom prije nekoliko tjedana u njegovu stanu u kancelarijatu Starog Rajha. Jasno je rekao da želi raščistiti židovsko pitanje.

Stuckart: Kao što je rekao u Reichstagu: Uspije li međunarodno židovstvo gurnuti nacije u svjetski rat, rezultat neće biti boljševizacija svijeta nego uništenje židovske rase u Europi.⁶⁸

Heydrich: Upravo svjedočimo ispunjenju tog proročanstva. Židovi su htjeli rat pa će ga sad dobiti. Tako je u židovstvu ispunjena sudbina koja je teška, ali zaslužena⁶⁹. Sažaljenje ili žalost zato su potpuno neprimjereni. Vjerojatno možemo bez predstavljanja. Većina nas ovdje je dobro poznata.⁷⁰

Najupečatljivija razlika između ove dvije scene, osim dijaloga, jest kompozicija stolova i pozicija kamere. Dok film *Die Wannseekonferenz* dijeli sudionike na tri različita stola i pritom ih snima iz različitih kutova, film *Conspiracy* posjeda sve sudionike za isti stol i koristi kameru isključivo u razini sa sudionicima. To stvara određeni osjećaj intime i gledateljeve bliskosti sa sudionicima, dok njemački film održava određenu distancu između sudionika i gledatelja.⁷¹ Što se

---

⁶⁸ Ovdje se referira na tzv. Hitlerovo „proročanstvo“ od 30 siječnja 1939., u kojem je predvidio „uništenje Židova u slučaju izbijanja svjetskog rata“ (Longerich, 7).

⁶⁹ Ovo su riječi Goebbelsa koje je izjavio 16. studenog 1941. godine u časopisu „Das Reich“. Goebbels je u časopisu izjavio da „upravo svjedočimo ispunjenju tog proročanstva, tako je u židovstvu ispunjena sudbina koja je teška, ali i više nego zaslužena. Svako sažaljenje ili žalost je potpuno neprimjereno.“ (Longerich, 7).

⁷⁰ Geschonneck, 20:45-24:58.

⁷¹ Simone Gigliotti, 'Commissioning Mass Murder: Conspiracy and History at the Wannsee Conference', u: *Repicturing the Second World War – Representations in Film and Television*, ur. Michael Paris, New York: Palgrave Macmillan, 2007. 133.

tiče odnosa sudionika prema predstojećoj temi, moglo bi se reći da i jedan i drugi film već ovdje pokušavaju vizualizirati takozvanu „banalnost zla“, izraz koji je Hannah Arendt upotrijebila u podnaslovu svoje knjige kako bi opisala svjedočanstvo Adolfa Eichmanna na njegovu suđenju u Jeruzalemu 1961. godine. Tako svi sudionici, poglavito Heydrich, govore ležernim tonom kada govore o planovima za predstojeći genocid. Međutim, najveća razlika između ove dvije scene svakako je prikaz Kritzingera, koji služi kao moralna savjest u filmu *Conspiracy* i koji je bio jedini sudionik konferencije koji je kasnije iskazao žaljenje zbog svojeg sudjelovanja u nacističkim zločinima.⁷² U filmu *Conspiracy* on već u uvodnom dijelu konferencije izražava bunt prema Heydrichu, a njegovo ustajanje od stola može se protumačiti kao svojevrsno pranje ruku od cijele ideje konferencije, a taj bunt će postati još eksplicitniji kasnije u filmu. Ta odluka redatelja i scenarista postavlja pitanje: ako je glavni izvor Protokol konferencije, kako su oni mogli znati sve ostalo o čemu su govorili sudionici na konferenciji? Prema riječima Loringa Mandela, scenarista filma *Conspiracy*, on je koristio „informirana nagađanja“ kako bi prikazao „narativnu i oralnu istinu“ „konačnog rješenja“. To jest, znajući potvrđena stajališta i svjetonazore određenih sudionika konferencije, Mandel je u usta sudionika ubacio rečenice i izjave za koje bi bilo potpuno moguće i vjerojatno da su ih oni sami izrekli na konferenciji.⁷³ Dakle, ovdje se radi o procesu konstrukcije, a ne rekonstrukcije dijaloga. Dakako, stvarna stajališta i izjave sudionika konferencije je nemoguće saznati, a sam prikaz određenih likova poput Kritzingera može biti problematičan jer u očima gledatelja ti likovi i povijesne ličnosti koje predstavljaju mogu postati manje odgovorni ili potpuno neodgovorni za zločine koji su bili dogovoreni na konferenciji. S druge strane, *Die Wannseekonferenz* ne pokušava, barem ne eksplicitno, moralno osloboditi ni jednog sudionika konferencije.

5.3 Scena 3. – zaključak konferencije

Film *Conspiracy* zaključuje konferenciju tako da se svi sudionici nakon kratke stanke vraćaju natrag za stol koji je sada pun čaša, žestokog pića, i hrane:

Heydrich: Gdje smo stali?

Eichmann: Freisler je govorio o ružičastim Židovima.

---

⁷² Isto, 128.

⁷³ Isto, 127.

Heydrich: Treba još nešto reći. Istražuje se nešto još brže. Drugi brži i jeftiniji plinovi. Testira se cijanid.

Eichmann: I struja?

Heydrich: Da, istražuje se može li struja još... Učinkovitije, tiše staviti točku na kraj rečenice.

Meyer: Jedan kamion na sat. Uključujući utovar. Rad motora, istovar i čišćenje. 24 sata na dan. Znači 1440 na dan puta 20 kamiona. To je 28.800 na dan. 10.512.000 u jednoj godini. Ali ne biste konzistentno mogli raditi tim tempom.

Heydrich: Kamioni su privremeno rješenje. U tri logora će raditi stalne komore.

Meyer: Molim?

Eichmann: Htio sam spomenuti Belzec, Sobibor i Treblinku prije nego je Hoffmanu pozlilo.

Schöngarth: Bila je to dobra cigara.

Heydrich: Logori će biti glavne lokacije.

Eichmann: Ljetos sam posjetio logor u Gornjoj Šleskoj zvan Auschwitz. Izoliran je i ima pristup željeznici. Pretvaramo logor u veliki centar. Evo vam židovskog rada. Židovi nose cigle i sami grade zgrade. Kad završi gradnja, moći ćemo obraditi 2500 na sat. Ne na dan, na sat.

Heydrich: Te su brojke mnogo bolje.

Luther: 2500 na sat?

Hoffman: 2500?

Eichmann: 24 sata na dan, to je 60 tisuća.

Kritzinger: 60 tisuća svaki dan.

Eichmann: To je 29.900.000 Židova na godinu, kad bi ih bilo toliko.

Heydrich: Gradimo sredstva za zbrinjavanje otpada, putem spaljivanja.

Eichmann: Da, to će biti industrijske plinske peći, praktički bez pepela. 60 tisuća Židova će svaki dan otići u dim.

Heydrich: Možemo to postići. Zamislite. (udarci po stolovima)

Nepoznato: Kao na tekućoj vrpci.

Heydrich: Da, Amerikanci su nam to pokazali. No upotrijebit ćemo je u svrhu pobjedničke njemačke vizije. Naređujem vam. Udružite se. Vaše jedinice, ministarstva. Upotrijebite svoju inteligenciju i energiju. Mašinerija čeka. Nahranite je. Ukrcajte ih na vlakove. Neka voze. Povijest će nas slaviti što smo postigli veću čistoću ljudske rase u tako kratkom vremenu da bi i Darwin bio zapanjen. Polako završavamo. Odgodit ćemo pitanje kad miješani postaje Nijemac ili Židov. Duskora. Neću mijenjati vaš zakon, ali pozivam se na Führerprinzip. Njegova je riječ iznad svih zakona. Ima li još sporenja u vezi mog autoriteta? Ili u vezi onoga što smo dogovorili? Generale?

Müller: Zapanjimo Darwina.

Klopfer: Podupirem prijedlog. To je naš najvažniji rat.

Kritzinger: Nastojimo neizbježno ostvariti najpraktičnije. Pod jednim zapovjedništvom. Ne osporavam to. Shvaćam stvarnost.

Hoffman: Sa spoznajom...

Kritzinger: I računajte s mojom potporom.

Hoffman: Sa spoznajom da će se razmotriti moj prijedlog, svakako.

Leibbrandt: Priklanjam se SS-u.

Meyer: Ako to učinite, ubrzajte to. Situacija u Varšavi vrlo je teška. Hvala.

Stuckart: Da, što da kažem, moj entuzijazam je bezgraničan.

Luther: Očito.

Heydrich: Molim?

Luther: Moj entuzijazam je jasan. Da.

Heydrich: Neumann?

Neumann: Volio bih znati da će biti dovoljno radne snage...

Heydrich: Ovisno o slučaju. Lange?

Lange: Da.

Bühler: Zamolio bih istu brzinu kao i dr. Meyer. Poljaci nisu disciplinirani kao mi. Izvijestit ću guvernera.

Heydrich: Oslobađam ga tereta. Brigadire?

Schöngarth: Podupirem i želim početi. Radujem se suradnji. I s vama, pukovniče.

Freisler: Što prije to bolje.

Eichmann (šapće Heydrichu): Bilješke...

Heydrich: Da, možemo dalje i bez njega. Imate dan da zapamtite svoje bilješke. Zatim ih spalite. Dobit ćete transkript sastanka. Možete ga pokazati nadređenima. Svi komentari odozgo će se slati meni preko Eichmanna. Dobro. Postigli smo nešto. Hvala vam, gospodo. Heil Hitler!

Svi: Heil Hitler!

Heydrich: Ostalo je još hrane ako želite.

Sudionici polako odlaze iz prostorije.⁷⁴

Budući da ekvivalentni isječak u filmu *Die Wannseekonferenz* traje čak 15 minuta, ovdje ćemo, umjesto transkripta prepričati razgovor sudionika. Dakle, u filmu *Die Wannseekonferenz*, sudionici nakon pauze ne odlaze ponovo u prostoriju u kojoj se održava sastanak nego ostanu u hodniku. Bühler izražava nužnost da se s *konačnim rješenjem* krene upravo kod njih u Generalnom guvernmantu, jer smatra da nije pošteno da se od njih radi *smetlište* Reicha u koje bi svi bacali svoje Židove, Rome, i ostale. Heydrich ga uvjerava da će započeti upravo u Generalnom guvernmantu i da će to ući u zapisnik konferencije, ali zauzvrat traži da se uprava Generalnog guvernmanta ne miješa dalje u njihova pitanja *konačnog rješenja*. Nakon što Bühler više nije imao daljnjih pitanja, svi su odahnuli i nasmijali se.

Potom Kritzinger izražava da mu nije jasno kako će se točno *konačno rješenje* provoditi, ali ga Heydrich tješi i tvrdi da ne grade kule u oblacima. Kritzinger zatim vadi svoje izračune glede *specijalnih tretmana* Židova, te utvrđuje da bi za 11 milijuna Židova trebalo otprilike 11.720 sati da ih se „zbrine“ [nacistički eufemizam za ubijanje, op. BJ.], ako bi ih se „zbrinjaval“ istom brzinom kao u Babinom Jaru.

---

⁷⁴ Pierson, 1:09:10- 1:15:00.

Potom su jedni izrazili zabrinutost glede uporabe 11 milijuna komada streljiva u ratno doba, ali Heydrich ih uvjerava da cilj neće postići samo strijeljanjem, te da se upravo podižu objekti koje će riješiti problem brojki u njihovu korist.

Kritzinger ovdje izražava i pitanje moralne prirode, koje se tiče sudjelovanja njemačkih vojnika u masovnom ubijanju Židova (kaže da bi, da postignu svoj cilj, morali 488 dana raditi ono što se radilo u Babin Jaru, bez predaha danju i noću), na što ga mnogi sudionici kritiziraju, te tvrde kako neće dopustiti da ih se blati dok obavljaju svoju dužnost. Meyer tvrdi da se radi o samoobrani, te da će ih Židovi uništiti ako se ne obrane. Međutim, Kritzinger odmah pojašnjava kako on ne brine zbog Židova, nego zbog utjecaja koji će ubijanje tolikog broja Židova imati na mlade njemačke vojnike. Pritom tvrdi da je i on sam svjestan da je povijest židovske rase došla do svog kraja.

Eichmann potom počinje objašnjavati nove metode kojima će biti manje stresne za psihi njemačkih vojnika, a te metode svode se na uporabu plina. Daje i primjere nekih logora koje je osobno obišao, a u kojima su koristili ugljikov monoksid. Spominje kako su u logoru Auschwitz dobili uspješne rezultate koristeći pesticid Ciklon B. Objašnjava cijeli proces nabave i upotrebe Ciklona B, a potom i cijeli proces transporta Židova i njihova prijevoza do plinskih komora.

Nakon toga su svi impresionirani rješenjem, a Kritzinger izjavljuje da mu je ogromno olakšanje to što će ovo rješenje poštedjeti njemačke vojnike krvoprolića i strijeljanja. Iako bi, tvrdi, on najradije da Židovi jednostavno ispare.

Na kraju Heydrich izjavljuje da je sudbina dala njima zadatak da riješe taj problem, a zatim zaključuje konferenciju i zahvaljuje svima na podršci.⁷⁵

Glavna razlika u prikazu samog završetka konferencije jest u tome što u filmu *Conspiracy* Heydrich vodi glavnu riječ, kao i tijekom cijelog filma, dok u filmu *Die Wannseekonferenz* puno veću ulogu imaju svi ostali sudionici konferencije. Tako Eichmann govori puno više, i u puno više detalja, o planovima za transport i ubijanje Židova nego što to govori u filmu *Conspiracy*. Također, svi ostali sudionici imaju ponešto za dodati tijekom razgovora, dok u *Conspiracy* većina njih samo šuti i na samom kraju konferencije kratko izriče svoj pristanak. *Conspiracy* približava kameru na svakog sudionika kada on na kraju konferencije mora pristati na dogovor, te pritom sudionik ne

---

⁷⁵ Geschonneck, 1:24:30-1:39:30.

gleda u Heydricha nego u samu kameru, u gledatelje. Ta odluka redatelja također služi svrsi da gledatelj dobije određeni osjećaj intime i bliskosti sa sudionicima.⁷⁶ Eichmannov govor u njemačkom filmu zvuči kao da izgovara napamet naučeni tekst, a taj prikaz Eichmanna je opet pod utjecajem Hannah Arendt i njene knjige *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. „Banalnost zla“ se u slučaju ovih filmova može proširiti s Eichmanna na većinu sudionike konferencije, s izuzetkom Kritzingera i Stuckarta.⁷⁷ Nadalje, razlog zašto noviji njemački film više uključuje sve ostale sudionike konferencije može biti taj što je 2017. godine izašla knjiga *The Participants: The Men of the Wannsee Conference* koja detaljno prikazuje živote ljudi koji su sudjelovali na konferenciji. Međutim, u okvirima ovog istraživanja nije moguće sa sigurnošću ustvrditi je li knjiga utjecala na scenarij i razvoj filma.

5.4 Scena 4. – kraj filma

U HBO-ovom filmu, nakon okončanja konferencije Heydrich, Eichmann i Müller odlaze u privatne odaje i razgovaraju:

Heydrich: Mislite li da ćemo postići konačno rješenje? Da za godinu dana više neće biti nijednog Židova na kontinentu?

Müller: Zašto ne?

Heydrich: Pijete li, Eichmanne?

Eichmann: Da.

Müller: Jeste li ikada bili pijani?

Eichmann: S vremena na vrijeme. (pali cigaretu)

Heydrich: Onda si uzmite jebeno piće.

Eichmann: Na dužnosti sam.

Heydrich: To je zapovijed.

Eichmann: Hvala.

---

⁷⁶ Gigliotti, 133.

⁷⁷ Ulrich Baer, “The De-demonization of Evil,” *Cabinet Magazine* (Winter 2001-2002).

Heydrich: (sjeda) I ispričajte nam ponovno o ružičastim tijelima.

Eichmann: (nasmije se) Radije ne bih. (toči si piće)

Heydrich: Zvuci, vrisci...

Müller: Opet će se onesvijestiti.

Eichmann: Nisam se onesvijestio. Imao sam fizički simptom.

Müller: (Heydrichu) A što je s onom pričom?

Heydrich: Pričom?

Müller: Kritzingerovom.

Heydrich: Ispričao mi je priču o prijatelju iz djetinjstva. Čovjek je mrzio oca. Volio je majku. Bila mu je odana. Otac ga je tukao, razbaštinió. Prijatelj je odrastao. Bio je u 30-ima kad mu je majka koja ga je štitila umrla. Umrla je. Stajao je dok su spuštali njezin lijes. Pokušao je plakati, ali suze nisu dolazile. Otac je dugo živio. Umro je kad mu je sin bio u 50-ima. Na očevu pogrebu pak nije mogao zadržati suze. Ridao je i plakao. Činio se neutješán. Čak i izgubljen. To je priča koju mi je ispričao Kritzinger.

Eichmann: Ne razumijem.

Heydrich: Ne? Čovjeka je cijeli život tjerála mržnja prema ocu. Kad je majka umrla, to je bio gubitak. Kad je umro otac, život mu je bez mržnje bio prazan. Gotov.

Eichmann: Zanimljivo.

Heydrich: To je bilo Kritzingerovo upozorenje.

Eichmann: Što? Da ne mrzimo Židove?

Heydrich: Da nam mržnja ne smije ispunjavati život toliko da nećemo imati za što živjeti jednom kad ih ne bude. Kaže priča. Meni neće nedostajati (Židovi). (pogleda na ručni sat) Vrijeme je.

Svi ustaju.

Müller: Provest ćete me svojim avionom koji put?

Heydrich: Hoću, ali ne nakon jela. (okreće se Eichmannu) Petak.

Eichmann: Sve će biti spremno.

Odlaze u hodnik.

Eichmann: Jedan primjerak za vas. 30 numeriranih kopija. To je sve.

Heydrich: (Oblači kaput i kapu) Dobro.

Pozdravljaju se i Heydrich i ostali odlaze, Eichmann ostaje sam u hodniku. Odlazi u drugi dio vile gdje naleti na Klopfera.

Klopfer: Bome znate prirediti zabavu.

Eichmann: Hvala.

Klopfer: Shalom.

Eichmann u drugoj prostoriji stavlja gramofonsku ploču s djelom Schuberta na gramofon. Počinje svirati Schubertova melodija.

Eichmann: (slugi) Cijepa li vam srce?

Sluga: Preljepa je.

Eichmann: Nikad nisam razumio strast prema Schubertovu sentimentalnom dreku.

Eichmann odlazi u prostoriju gdje se održala konferencija i skuplja dokumentaciju koju su sudionici ostavili za sobom. Potom oblači kaput i kapu i zajedno sa dokumentima odlazi u auto.

Narator: Puk. Eichmann je pažljivo uredio zapis s konferencije. Primjerke su dobili sudionici da ih pročitaju i unište. (prikaz Heydricha kako ulazi u avion) Heydrich je odletio u svoj stožer u Češkoj gdje je u nekoliko tjedana stekao nadimak Koljač Praga. U proljeće su ga dva češka domoljuba, obučena da ga ubiju, uspjela raniti. Za osvetu su strijeljane tisuće Čeha. Heydrichove su se rane inficirale, pao je u komu i umro. (prikaz Eichmanna u autu) Eichmann je ostao da završi ono što su počeli u Wannseeu. Smatrao je to pitanjem časti.

Kamera potom prikazuje slugu kako čiste tanjure i sve ostalo sa stola, a potom naizmjenično prikazuje slike sudionika konferencije i njihove sudbine. Na samom kraju, sluga gasi svjetla u prostoriji i izlazi iz nje. Cijelo to vrijeme Schubertova melodija svira u pozadini. Kamera prikazuje crnilo, i pojavljuje se tekst: Lutherova kopija zapisnika s konferencije nađena je 1947. među spisima njemačkog MVP-a. To je jedini sačuvani primjerak.⁷⁸

---

⁷⁸ Pierson, 1:18:10- 1:28:00.

U njemačkom filmu, nakon službenog završetka konferencije Eichmann dolazi do Müllera kojemu sluga toči piće.

Müller: Jedno i za vas?

Eichmann: Neću odbiti.

Müller toči piće Eichmannu, dolazi Heydrich.

Müller: I za vas jedan konjak, Obergruppenführeru?

Heydrich: Imam još sastanaka, ali ne dajte se smetati.

Müller: Nadam se da ste zadovoljni rezultatima.

Heydrich: Suglasnost za naš pristup od svih uključenih, nitko ne sumnja u naše vodstvo. Uspješno događanje.

Eichmann: Zapisnik kao i uvijek?

Heydrich: Prvo meni.

Eichmann: Trideset primjeraka?

Müller: Šaljite ih kao povjerljivu poštu.

Heydrich: Uobičajena jezična pravila, sve maskirajte službenim rječnikom. Ne želimo nikoga plašiti. Ali gospoda mogu pročitati u čemu su sudjelovali. A ne da poslije bude da nitko ništa nije znao.

Eichmann: Jasno.

Heydrich: Današnji cilj je postignut. Isplatilo se opet doći u Berlin. Gospodo, želim vam ugodno popodne.

Müller: Također, Obergruppenführeru. I ugodan let.

Heydrich: Hvala.

Kamera potom prikazuje sudionike konferencije kako ulaze u aute i odvoze se, a zadnji kadar prikazuje samu vilu, a čuje se i zvuk vrane u pozadini. Potom prikazuje crnilo, i pojavljuje se sljedeći kratki tekst: Šest milijuna Židova ubijeno je pod vlašću nacista.⁷⁹

---

⁷⁹ Geschonneck, 1:41:50-1:43:50.

Dvije scene ovdje dijele neke sličnosti, pa tako obje scene prikazuju privatni razgovor između Müllera, Eichmanna, i Heydricha koji je Eichmann spomenuo na svjedočenju na suđenju u Jeruzalemu. Međutim, dok njemački film pokušava čim konciznije završiti, HBO-ov film uključuje nekoliko dodatnih scena. Heydrich prepričava priču koju mu je ranije ispričao Kritzinger, a koja služi kao svojevrsna metafora za nacističku mržnju prema Židovima. To se opet može protumačiti kao pokušaj da se Kritzingera pokaže u boljem svijetlu. Također, prikazuju se sudbine svih sudionika konferencije, što nije slučaj u njemačkom filmu. Njemački film završava puno *oštrije*, tako što se samo pojavljuje kratki tekst: „Šest milijuna Židova ubijeno je pod vlašću nacista“. Tako brzi završetak filma, zajedno sa zvukom vrane u pozadini koji može simbolizirati smrti koje će tek uslijediti, pomaže filmu da bolje prenese samu težinu i ozbiljnost teme kojom se bavi, jer se samim time stavlja veći fokus na žrtve nacizma, a ne na sudionike konferencije koji su pomogli u tome i njihove pojedinačne sudbine.

5.5 Ostali izvori koji su se koristili u filmovima

Kako je već spomenuto, glavni izvor za filmove bio je sam Protokol konferencije u Wannseeu, ali uz njega su scenaristi i redatelji morali koristiti i mnoštvo drugih izvora kako bi popunili određene „praznine“ u Protokolu, te kako bi bolje okarakterizirali i prikazali sudionike konferencije. Budući da za ovaj rad nije bilo moguće detektirati i obraditi sve takve izvore, ovdje će biti fokus na nekolicini koji se izravno odnose na scene koje su bile analizirane.

Dan nakon njemačke objave rata SAD-u, 12. prosinca 1941. godine, Hitler je održao govor pred stranačkim gaulajterima i ostalim vođama Reicha u kojem se opet pozvao na svoje „proročanstvo“ iz 1939. godine i najavio uništenje Židova pod njemačkom vlašću. Tako stoji zapisano i u Goebbelsovim dnevnicima: „što se tiče židovskog pitanja, Führer je odlučio srediti stvari [reinen Tisch zu machen]. Obećao je da će Židovi, ako izazovu još jedan svjetski rat, iskusiti vlastito uništenje. To nije bila prazna prijetnja. Svjetski rat je u tijeku, a uništenje židovstva mora biti neizbježna posljedica toga. Toj stvari treba pristupiti bez imalo sentimentalnosti. Mi nismo ovdje da simpatiziramo sa Židovima, nego s našim njemačkim narodom. Ako je njemački narod žrtvovao još 160 tisuća ljudi na Istoku, oni koji su krivi za ovaj krvavi obračun moraju platiti za to svojim životima.“⁸⁰ Na to „proročanstvo“ je referirao Stuckart u filmu *Die Wannseekonferenz* kada

---

⁸⁰ Longerich, 7.

je izjavio: „Kao što je rekao u Reichstagu: Uspije li međunarodno židovstvo gurnuti nacije u svjetski rat, rezultat neće biti boljševizacija svijeta nego uništenje židovske rase u Europi.“

Opet se pozivajući na Hitlerovo „proročanstvo“, Goebbels je za časopis *Das Reich* iz 16. studenog 1941. godine napisao članak pod naslovom „Židovi su krivi“. U tom članku on je izjavio da „upravo svjedočimo ispunjenju tog proročanstva, tako je u židovstvu ispunjena sudbina koja je teška, ali i više nego zaslužena. Svako sažaljenje ili žalost je potpuno neprimjereno.“⁸¹ U filmu *Die Wannseekonferenz* Heydrich skoro od riječi do riječi izgovara Goebbelsove riječi: „Upravo svjedočimo ispunjenju tog proročanstva. Židovi su htjeli rat pa će ga sad i dobiti. Tako je u židovstvu ispunjena sudbina koja je teška, ali zaslužena. Sažaljenje ili žalost zato su potpuno neprimjereni.“

U oba filma Heydrich na početku konferencije spominje njegovo „zaduženje“ koje mu je dao Göring 31. srpnja 1941. godine kao „zaduženog za pripreme za konačno rješenje europskog židovskog pitanja“. U Göringovu pismu Heydrichu pisalo je sljedeće:

U dopuni zadatka koji vam je već dodijeljen uredbom od 24. siječnja 1931. godine da riješite židovsko pitanje u obliku emigracije ili evakuacije na način koji je što povoljniji s obzirom na uvjete, ovime vas zadužujem da poduzmete sve potrebne pripreme u organizacijskom, materijalnom i tehničkom smislu za konačno rješenje židovskog pitanja na području pod njemačkim utjecajem u Europi. Ako su u tom procesu uključene nadležnosti drugih središnjih institucija, one moraju biti uključene. Nadalje, zadužujem vas da mi uskoro dostavite sveobuhvatan nacrt organizacijskih, materijalnih i tehničkih mjera za provedbu konačnog rješenja židovskog pitanja.⁸²

Još jedan bitan izvor svakako je Eichmannovo svjedočanstvo s njegova suđenja u Jeruzalemu 1962. godine. Iako je već spomenuto ranije, brojne Eichmannove izjave sa suđenja su utjecale na prikaz konferencije u filmovima: činjenica da je konferencija trajala sat i pol, da se pilo žestoko piće te da je u drugom dijelu konferencije vladala ležerna, gotovo pijana atmosfera. Eichmann je isto tako napomenuo da su, nakon što je konferencija završila, neki još nakratko ostali podijeljeni u manje i intimnije grupe, te da je Heydrich popio čašu konjaka, iako je bilo neuobičajeno za njega da pije pred drugima.⁸³ Oba filma drže se Eichmannovih riječi, uz iznimku

---

⁸¹ Longerich, 7.

⁸² Göringovo pismo Heydrichu iz srpnja 1941. godine.

⁸³ Browning, 413-414.

da film *Die Wannseekonferenz* prikazuje malo suzdržaniju atmosferu te prikazuje Heydricha kako odbija popiti čašu konjaka.

5.6 Razlike u prikazu određenih likova

Uloga Kritzingera kao „moralnog neistomišljenika“ u filmu *Conspiracy* već je objašnjena u prethodnom poglavlju, dok je njegova uloga u filmu *Die Wannseekonferenz* uvelike drugačija. U njemu Kritzinger ne izražava zabrinutost glede sudbine Židova, nego je zabrinut za mentalno stanje njemačkih vojnika koji će biti zaduženi za masovno ubijanje Židova, što je bitno drugačije i samim time ne pokušava moralno osloboditi Kritzingera kao „glas razuma“.

Još jedan sudionik koji u filmu *Conspiracy* pokušava izraziti određeno nezadovoljstvo je Wilhelm Stuckart, što se poklapa sa procjenama Marka Rosemana koji je za Stuckarta izjavio da je on, nakon Kritzingera, „vjerojatno bio osoba koja je došla za stol u Wannseu s najviše suzdržanosti, ponajviše zbog pokušaja njegovog odjela da zaštite polu-Židove i Židove u miješanim brakovima“. S druge strane, prema Eichmannu, iako je Heydrich očekivao „poteškoće“ ponajviše od Stuckarta, najveće iznenađenje tijekom konferencije bio je zaokret u Stuckartovim stavovima: „Stuckart, koji je oduvijek bio oprezan i skeptičan, odjednom se ponašao neuobičajeno entuzijastično.“ Iz tog razloga, između ostalih, malo je vjerojatno da je Stuckart imao bilo kakve nedoumice tijekom konferencije, iako film *Conspiracy* pokušava prikazati suprotno.⁸⁴ S druge strane, Stuckart u filmu *Die Wannseekonferenz* nije prikazan kao osoba koja se na bilo koji način pokušava protiviti Heydrichu. Postoje i dokazi o tome da je Stuckart od druge polovice 1930-ih

---

⁸⁴ Kay, 6.

godina sudjelovao na sastancima s najvišim dužnosnicima Trećeg Reicha na kojima se raspravljalo o „židovskom pitanju“.⁸⁵

Skup u organizaciji Ministarstva unutarnjih poslova iz 1937. godine. Stuckart sjedi straga, drugi slijeva. Drugi desno od Stuckarta je Heinrich Himmler. Sprijeda, prvi slijeva je Heydrich, do njega sjedi Karl Daluege, šef redovne policije. Preuzeto iz: Hans-Christian Jasch, Christoph Kreutzmüller (ur.), *The Participants: The Men of the Wannsee Conference*, Berghahn Books, 2017., 6.

Sastanak stručnjaka za administrativno i policijsko pravo u jesen 1936. Prvi slijeva je Karl Daluege, a onda redom Stuckart, Hans Frank, Heinrich Himmler i Reinhard Heydrich. Preuzeto iz: Hans-Christian Jasch, Christoph Kreutzmüller (ur.), *The Participants: The Men of the Wannsee Conference*, Berghahn Books, 2017., 7.

Prema A. Kayu, Adolf Eichmann u filmu *Conspiracy*, kojega glumi Stanley Tucci, prikazan je kao uobražen i emocionalno udaljen cinik. Tuccijev Eichmann je dakle nemilosrdan birokrat koji je uz to i bahat i strog pri tretiranju nižih od sebe.⁸⁶ Tome pridonosi i činjenica kako nije mogao shvatiti Schuberta i njegovu sentimentalnu glazbu na samom kraju filma. Njemački film *Die Wannseekonferenz* pak prikazuje Eichmanna više kao činovnika koji savjesno radi svoju dužnost u nadi da impresionira svoje nadređene. Te razlike vidljive su već i u uvodnim scenama filmova.

Što se tiče prikaza Heydricha, Kenneth Branagh ga u filmu *Conspiracy* portretira kao karizmatičnog i laskavog, ali i kao nemilosrdnog i upornog, ovisno o situaciji. Branagh je izjavio da je prikaz Heydricha za njega bio ekstremno izazovan i da zbog toga puno noći nije mogao spavati: „Jednostavno sam osjetio tu odbojnost prema onome što se dogodilo i prema samom čovjeku. Nisam htio izgovarati te rečenice. U mojoj 20 godina dugoj karijeri, to je bilo iskustvo

---

⁸⁵ Hans-Christian Jasch, Christoph Kreutzmüller (ur.), *The Participants: The Men of the Wannsee Conference*, Berghahn Books, 2017., 1–20, 301–320.

⁸⁶ Kay, 7.

koje me je najviše uznemirilo.“⁸⁷ Film *Die Wannseekonferenz* pristupa liku Heydricha malo drugačije, prikazujući ga kao malo arogantnijeg čovjeka koji je svjestan svoje pozicije i koji postupa prema svojim podređenima s određenim prijezirom, ali i spreman na pregovaranje kako bi dobio što želi.

6. Korištenje filmova u nastavi povijesti – podučavanje o konceptima povijesne perspektive i historijskog značenja pomoću filma

Peter Seixas i Tom Morton u svojoj knjizi *The Big Six Historical Thinking Concepts* navode šest ključnih povijesnih koncepata: historijsko značenje (*historical significance*), kontinuitet i promjena (*continuity and change*), povijesne (historijske) perspektive (*historical perspectives*), dokazi (*evidence*), uzrok i posljedica (*cause and consequence*) i etička dimenzija (*the ethical dimensions*). Iako se s pomoću filmova povijesne tematike može prikazati i analizirati svih šest koncepata, u fokusu ovog rada će biti koncepti historijskog značenja i povijesne perspektive jer se pomoću njih najviše može razvijati kritičko mišljenje; uz to, dva filma koja će se obrađivati mogu poslužiti kao odlična podloga za prikaz i poučavanje tih koncepata.

Dok govori o konceptu historijskog značenja, Seixas se pita sljedeće: što zapravo određuje je li neka osoba koja je živjela prije pet stoljeća ili događaj koji se dogodio prije dva stoljeća povijesno važan? Iako odgovor nije jednostavan, Seixas napominje da bi učenici i studenti zapravo sami trebali moći shvatiti zašto je određeni povijesni događaj (ili osoba) bitan za njih da uče o njemu, te da ne bi smjeli biti pasivni i prihvaćati da je nešto bitno samo „zato što jest“. Dakle, trebaju kritički razmišljati o historijskom značenju jer time ne uče samo datume, imena i mjesta koje povjesničari smatraju bitnima, nego uče i kako oni sami mogu donositi odluke o tome što jest bitno a što nije bitno za naučiti.⁸⁸

Seixas na primjeru „Vermeerova šešira“ vješto prikazuje kako se motiv s jedne slike može prikazati u kontekstu procesa globalizacije, a taj primjer sastoji se od dva ključna elementa. Prvi

---

⁸⁷ Kay, 8.

⁸⁸ Peter Seixas i Tom Morton, *The Big Six Historical Thinking Concepts* (Toronto: Nelson Education, 2013), 14.

element se sastoji od „velikih i bitnih procesa“ s kojima se svijet danas suočava (u ovom slučaju taj element je proces globalizacije), dok se drugi element sastoji od vremenski puno užih događaja, predmeta i ljudi čije historijsko značenje je u pitanju. Historijsko značenje se javlja jednom kada povjesničar poveže ta dva elementa kroz neku zanimljivu i relevantnu priču. U gornjem primjeru slika prikazuje čovjeka sa šešikom koji na prvi pogled nije posebice važan, ali dobiva na važnosti jednom kada se ustanovi da je taj šešir izrađen od dabrova krzna koje je došlo iz Kanade, što služi kao dokaz sve većoj globalizaciji u tadašnjem svijetu. Dakle, taj šešir postaje bitan jer se povezuje s globalizacijom, što je tema koja je bitna i nama danas. Nijedan događaj, predmet ili osoba nemaju neko intrinzično historijsko značenje, ali dobivaju određeno značenje jednom kada se stave u određeni povijesni narativ. Drugim riječima, historijsko značenje nije čvrsto određeno nego se mijenja u odnosu na promjene u društvu, te izražava promjenjiv odnos koji mi imamo prema prošlosti. Odnosno, radi se o pripisanom značenju, tj. značenju koje povjesničari i drugi koji interpretiraju prošlost pripisuju određenim pojavama, događajima ili procesima koji su se zbili ili ljudima koji su djelovali u prošlosti.⁸⁹

Kada se govori o odlučivanju je li nešto važno ili ne, Seixas navodi nekoliko kriterija koji nam mogu pomoći u donošenju odluke. Prvi kriterij je pitanje: je li rezultiralo promjenama? Ovaj kriterij je jasan, jer se može prilično jasno odrediti je li neki događaj rezultirao promjenama. Ako to za neke događaje ili osobe nije posve jasno, to može rezultirati zanimljivom diskusijom. Dakako, bitno je također napomenuti da to sve ovisi o mjestu u kojem se učenici nalaze. Primjerice, kanadski učenici uče o podvizima Samuela de Champlaina, čovjeka koji je istraživao kanadski teritorij i osnovao prve kolonije Nove Francuske. Iako je on u povijesnom smislu veoma važan za učenike u Kanadi, učenici u, primjerice, Kini ili Indiji neće učiti o njemu budući da on nije utjecao na stanje i razvoj njihovih država. Naravno, neki događaji i ljudi su puno više utjecali na promjene u odnosu na druge.⁹⁰ Iako je taj prvi kriterij ključan, drugi kriterij koji Seixas spominje je isto tako bitan. Taj kriterij mora odgovoriti na pitanje: otkriva li nešto? To jest, ako primjerice neki događaj nije rezultirao promjenama, otkriva li možda nešto dublje o određenom vremenskom periodu ili možda o nekim problemima i procesima današnjice. Na primjer, učenik može dobiti zadatak da otkrije nešto o životu svojeg djeda. Iako njegov djed sam po sebi vjerojatno nije u većoj mjeri

---

⁸⁹ Seixas, 16-17.

⁹⁰ Seixas, 18.

utjecao na povijesna zbivanja, učenik ga može staviti u fokus nekog većeg povijesnog narativa.⁹¹ U hrvatskom kontekstu, učenik može opisati život svojeg djeda za vrijeme Drugog svjetskog rata u NDH, njegov kasniji život u socijalističkoj Jugoslaviji, zatim njegovo iskustvo u vrijeme Domovinskog rata, i na kraju njegov život danas u modernom i globaliziranom svijetu. Kroz tu priču djed postaje važan jer njegov život osvjetljava generalni život i stanje „malog čovjeka“ u vrijeme tih velikih procesa, što je u današnje vrijeme iznimno popularno.

Uz ta dva kriterija, potrebno je *izgraditi* određeni narativ kojim će se određenom povijesnom događaju ili osobi dati smisao. Događaj kroz priču postaje važan. Seixas izdvaja nekoliko koraka pomoću kojih učenici ali i studenti mogu prepoznati kada i kako autor izgrađuje historijsko značenje kroz priču: 1. Pokušajte identificirati neko glavno pitanje ili problem kojim se autor bavi, bilo to stvaranje nacije, borba za ljudska prava, ratni sukobi itd. 2. Objasnite i analizirajte priču; radi li se o uspjehu i trijumfu, o neuspjehu i uništenju, ili o nekoj složenoj mješavini toga? 3. Pokušajte prepoznati ulogu koju igra taj pojedini događaj, pojedinac ili proces u samoj priči. Je li taj događaj bio početak, vrhunac ili kraj priče? Je li ta osoba bila heroj, zlikovac ili netko čiji život nama danas može otkriti nešto bitno? Je li taj proces bio dobar ili loš za napredak čovječanstva? Kako je to sve povezano sa glavnim pitanjem ili problemom i sa samom radnjom? Dakle, događaji, ljudi, i procesi su povijesno važni tek kada im netko pripisuje smislenu poziciju i svrhu u određenom narativu.⁹²

Iako je potrebno zadovoljiti oba kriterija i staviti događaj ili osobu u određeni narativ, isto tako treba imati na umu da je historijsko značenje iznimno fleksibilno, to jest, da se mijenja s vremenom, iz jednostavnog razloga što se društveni prioriteti i problemi stalno mijenjaju i evoluiraju. Seixas ovdje navodi sljedeći primjer: 1950-ih godina povjesničari nisu pisali o homoseksualnosti jer je to tada bila tabu tema, ali danas su takve teme puno raširenije i više se govori o njima. Jedan relativno aktualan primjer je potonuće *Titanica*. Kada je brod potonuo 1912. godine, svi su pisali o tome, ali je u narednim desetljećima taj događaj očekivano sve više izbljedio iz kolektivnog pamćenja, sve do otkrića olupine 1985. godine kada interes za tom temom opet raste. Zatim je ponovno porastao krajem 1997. i početkom 1998. godine kada je izašao jedan od komercijalno najuspješnijih filmova svih vremena koji govori o tom povijesnom događaju. Nakon

---

⁹¹ Seixas, 19.

⁹² Seixas, 20-21.

toga je interes opet stagnirao sve do sredine 2023. godine kada je skupina ljudi smrtno stradala u podmornici kojom su željeli posjetiti olupinu. Taj događaj je opet učinio potonuće *Titanica* zanimljivom temom za diskurs i raspravu te je upoznao jednu cijelu novu generaciju s tim povijesnim događajem. Nadalje, uz to što historijsko značenje može varirati s obzirom na vrijeme, također može varirati od skupine do skupine. Tako će svaka osoba koja piše o povijesti, bilo da se radi o studentu, profesoru ili povjesničaru, sa sobom donijeti svoju perspektivu, znanje, nastojanja, ali i svjetonazor. Tako će, Seixas daje primjer, povjesničar iz države koja je dobila rat možda imati drastično drugačiju perspektivu i pridavati drugačije historijsko značenje nekom događaju nego povjesničar iz države koja je izgubila rat. Isto tako, dok promatramo slike europskih umjetnika o prvom doticaju Europljana sa autohtonim stanovništvom Amerike, možemo vidjeti da su Europljani prikazani kao visoki i plemeniti, dok domorodci nisu. Tu se svakako postavlja pitanje kako bi izgledale slike tog istog događaja da su ga naslikali domorodački umjetnici. Problem je što je prikazivanje kako se historijsko značenje mijenja s vremenom i od skupine do skupine možda najizazovniji dio u procesu učeničkog savladavanja tog koncepta.⁹³

Koncept povijesne perspektive donekle se nadovezuje na koncept historijskog značenja i dijeli neke sličnosti, ali se u mnogočemu i razlikuje. Seixas navodi neke stvari koje treba izbjegavati i koje treba uzeti u obzir kada se podučava taj koncept. Prvo, između nas danas i ljudi u prošlosti postoji mnoštvo razlika koje treba uzeti u obzir, uključujući vjerovanja, vrijednosti, tehnološke napretke, društvena uređenja, digitalizaciju – ovo uvelike utječe na svjetonazor pojedinca i utječe na to kako pojedinac rješava probleme, kako se odnosi prema obitelji, društvu, poslu, zabavi i sl. Iako je učenicima teško zamisliti kako su živjeli ljudi prije njih, to se može postići raznim misaonim vježbama. Primjerice, to se može prikazati kroz naš odnos prema glazbi. Danas je glazba svugdje dostupna, na svim uređajima koje stalno nosimo sa sobom, na koncertima, na radiju, televiziji i sl. Ako se učenicima prikaže da to nije oduvijek bilo tako i da je nekada jedina mogućnost slušanja glazbe bio odlazak na nastup uživo, to može učenike potaknuti da se zapitaju što je glazba nekada značila tim ljudima koji su ju uživo slušali, u kontrastu sa današnjicom. Sveukupno, ljudi koji su živjeli prije samo stotinjak godina su imali drastično drugačiji svjetonazor od nas danas, i to svakako treba uzeti u obzir pri poučavanju tog koncepta.⁹⁴

---

⁹³ Seixas, 22-23.

⁹⁴ Seixas, 144.

Seixas naglašava da, iako pomoću razumijevanja univerzalnog ljudskog iskustva možemo pretpostaviti što su ljudi nekada u određenim situacijama osjećali ili razmišljali, treba izbjegavati anakronizam i prezentizam. Anakronizam je, kako Seixas opisuje, pojava kojom se određenom povijesnom razdoblju pridodaje tehnologija koja nije bila prisutna u tom razdoblju⁹⁵ – primjerice, ako umjetnik naslika portret Napoleona kako koristi pisaću mašinu ili ako prikaže Julija Cezara kako nosi ručni sat. Sa druge strane, prezentizam je anakronizam u umu, odnosno pripisivanje današnjih vrijednosti i osjećaja ljudima u prošlosti.⁹⁶ Primjerice, iako danas velika većina društava osuđuje rasizam, u 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća bio je puno rašireniji i gotovo općeprihvaćen.

Povijesni kontekst je također iznimno bitan, te se istraživanjem konteksta i situacije u svijetu u kojima su djelovali povijesni akteri može bolje shvatiti perspektiva i djelovanja tih aktera. Tako neki političari, primjerice, mogu biti prikazani u negativnom svjetlu ako se njihov politički govor izvuče iz konteksta u kojem je nastao.⁹⁷

Seixas napominje da zaključivanje o tome kako su se povijesni akteri osjećali i razmišljali mora proizaći iz nekih validnih dokaza. To jest, treba koristiti dostupne povijesne izvore i znanje o toj osobi i vremenu u kojem je živjela kako bi se zaključilo ili pretpostavilo kako su se oni osjećali i što su razmišljali, i treba opet imati na umu da povijesni dokazi rijetko kada govore o tome direktno. Umjesto toga, treba koristiti sva dostupna saznanja i izvore kako bi se izvukli neki zaključci o toj osobi. Na primjer, ako postoje izvori da je neki bogataš puno ulagao u obrazovni sustav, knjižnice, školske zgrade i slično, može se izvući zaključak da je tom čovjeku puno stalo do obrazovanja i znanja, te da je samim time bio i ponosan na svoju kćer koja je bila učiteljica. Dokazi i izvori nikada ne donose cijelu priču, ali pomoću njih se može izgraditi određeni historijski narativ.⁹⁸

Isti događaj može se analizirati i zapisati iz više različitih perspektiva, jer ljudi često vide različite aspekte nekog događaja ili vide isti aspekt ali ga protumače drugačije, a ponekad i jedno i drugo dolazi u obzir.⁹⁹ Tako se primjerice Seljačka buna 1573. godine može gledati iz više kutova. Za seljake je ona značila borbu protiv feudalnih velikaša i borbu za veća prava, za feudalce je

---

⁹⁵ Seixas, 145.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Seixas, 146.

⁹⁹ Seixas, 147.

značila izdaju nezahvalnih seljaka. Također, preživjeli sudionici bitke mogu imati različite perspektive o njoj ovisno o tome ako su se nalazili u prednjim redovima ili u stražnjim.

Filmovi *Conspiracy* (2001.) i *Die Wannseekonferenz* (2022.) učenicima mogu poslužiti kao dobra polazišna točka za savladavanje koncepata historijskog značenja i povijesne perspektive, te se pomoću tih filmova također može potaknuti i rasprava o važnosti prenošenja točnih povijesnih činjenica. Budući da su ta dva filma nastala u razmaku od dvadesetak godina, u različitim državama, i još su k tome namijenjeni za različitu publiku, učenici pomoću njih mogu istražiti i naučiti kako se gradi historijsko značenje, kako različiti redatelji stavljaju fokus na različite aspekte povijesnog događaja, što izostavljaju a što ne, kako objašnjavaju povijesni kontekst dijalogom i scenografijom te kako karakteriziraju različite povijesne aktere. Isto tako se učenike može potaknuti na raspravu i istraživanje o tome što se sve koristi pri stvaranju povijesnog filma – koji izvori se koriste i kako se koriste, koriste li se nečija svjedočanstva, jesu li povjesničari sudjelovali u pisanju scenarija, te utječe li redateljev svjetonazor na scenarij i sveukupni dojam koji film ostavlja.

7. Primjeri zadataka za učenike

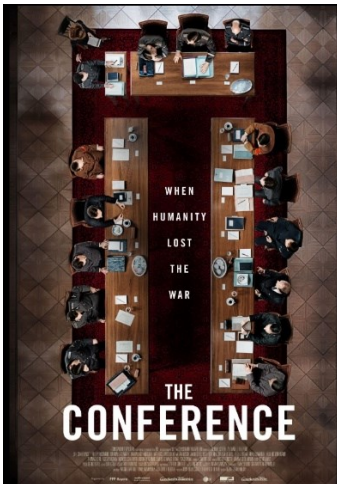
U ovom poglavlju prikazat će se razrađene aktivnosti i zadatci koji trebaju ilustrirati kako bi na primjeru dva filma učenike poučavali o konceptima historijskog značenja i povijesne perspektive, ali i o Holokaustu i nacističkim zločinima općenito. Aktivnosti su namijenjene učenicima četvrtog razreda gimnazije.

7.1 Aktivnost 1.

Kako bi učenici bolje savladali koncepte povijesne perspektive i historijskog značenja, nastavnik im za početak na prezentaciji usporedno prikazuje plakate filmova *Conspiracy* (2001) (Slika 1.) i *Die Wannseekonferenz* (2022) (Slika 2.).

Slika 1. *Conspiracy* (2001) (Izvor: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/8/85/Conspiracy-film.jpg>)

Slika 2. *Die Wannseekonferenz* (2022) (Izvor: https://m.media-amazon.com/images/M/MV5BZm12NTQ0MjYtODNiNS00YzQ1LTk0NjltZTNmM2I2M2M5MjJjXkEyXkFqcGc@._V1_.jpg)

Učenci dobivaju zadatak da pažljivo prouče plakate, bez da im nastavnik da do znanja o kojem je događaju riječ, i bez da im otkriva originalni njemački naziv novijeg filma. Usporedno sa proučavanjem plakata, učenici samostalno odgovaraju na sljedeća pitanja:

1. Opiši što prikazuje prvi, a što drugi plakat.
2. Sudeći po naslovu filmova, što bi bila tema prvog, a što drugog filma?
3. Što znači opis ispod filma sa drugog plakata (*When humanity lost the war*)? O kojem ratu je riječ?

Nakon što učenici odgovore na pitanja, nastavnik čita pitanja i proziva učenike koji se javljaju. Nakon što su učenici odgovorili na pitanja pred ostatkom razreda, nastavnik otkriva da oba filma prikazuju isti događaj. Ukratko objašnjava važnost konferencije u Wannseeu, kada i gdje se održala, tko su bili sudionici (državni službenici i članovi SS-a), o čemu se raspravljalo te kako je sama konferencija utjecala na Holokaust.

Kako bi bolje razjasnio koncepte povijesne perspektive i historijskog značenja, nastavnik pokreće raspravu koja se sastoji od dva ključna pitanja: 1. Što sve može činiti neki povijesni događaj dovoljno bitnim za ekranizaciju? 2. Jesu li potrebne različite filmske interpretacije istog događaja?

Za odgovor na prvo ključno pitanje, nastavnik može voditi učenike sljedećim potpitanjima:

1. Zašto je Drugi svjetski rat i dan danas toliko popularan u filmovima ali i općenito?
2. Jeste li gledali koje filmove o Drugom svjetskom ratu?
3. Koji su događaji po vašem mišljenju najzanimljiviji za ekranizaciju?
4. Kako stvaratelji filma biraju koji događaj žele prikazati?
5. Koji bi bili ključni kriteriji da neki događaj bude prikazan na filmu? (npr. događaj je zanimljiv, otkriva nam nešto o prošlosti, rezultirao je promjenama i sl.)
6. Kako konferencija u Wannseeu odgovara tim kriterijima?

Očekuje se da će nastavnik i učenici doći do zaključka da je povijesni događaj dovoljno bitan za ekranizaciju ako je rezultirao bitnim promjenama, utjecao na živote brojnih pojedinaca, te ako je relevantan i bitan određenoj skupini ljudi. Na primjeru Konferencije u Wannseeu i Drugog svjetskog rata općenito, učenici mogu prosuditi zašto je i kako neki događaj povijesno važan.

Za drugo ključno pitanje, nastavnik se može voditi sljedećim pitanjima:

1. Konferencija u Wannseeu je ekranizirana tri puta: 1984., 2001. i 2022. U prvom i trećem slučaju radi se o njemačkim filmovima, a u drugom slučaju o britansko-američkoj koprodukciji. Zašto je postojala potreba da se isti događaj prikaže više puta, i to u različitim zemljama? (očekivani odgovori: različita gledišta istog događaja, novija saznanja i sl.)
2. Jedan film je nastao u Ujedinjenom Kraljevstvu i SAD-u, a drugi je nastao u Njemačkoj. Smatrate li da država nastanka igra ulogu o tome na što će se film

- fokusirati? (očekivani odgovori: različita povijest zemalja, različite kulture, drugačiji pogledi na prošlost i sl.)
3. U Njemačkoj se tema Holokausta i nacizma shvaća iznimno ozbiljno. Smatrate li da to može utjecati na sam film? (očekivani odgovori: veći fokus na povijesnu točnost, suzbijanje mitova o prošlosti i sl.)
  4. Film *Conspiracy* je izašao 2001. godine, a film *Die Wannseekonferenz* 2022. godine, što znači da su izašli u podosta različitim društvenim kontekstima. U kolikoj mjeri mogu društvo i društveni problemi nekog razdoblja utjecati na filmove i ostale medije koji izlaze u tom razdoblju? Koji bi bili problemi današnjeg društva, a da bi mogli utjecati na razvoj filmova današnjice?

Nakon rasprave, nastavnik dodatno objašnjava kako ti filmovi mogu poslužiti kao usporedba društva koje prikazuju sa društvom u kojem su nastali, te da često mogu puno govoriti o društvu u kojem su nastali. Uz to, omogućuju novim generacijama učenika, ali i ljudi općenito, da se upoznaju sa povijesnim događajem o kojem prethodno možda nisu imali saznanja.

Zaključno, nastavnik učenicima za zadatak zadaje esej do 200 riječi u kojem odgovaraju na sljedeće pitanje: *Ukratko opiši na koje se sve načine mogu razlikovati filmovi koji prikazuju isti povijesni događaj.*

7.2 Aktivnost 2.

Nastavnik učenicima na papiru daje sljedeći izvadak iz Protokola Konferencije u Wannseu na hrvatskom jeziku:

Šef službe sigurnosti i policije SS-Obergruppenführer Heydrich uvodno obavještava da ga je Reichsmaršal (Hermann Göring) imenovao povjerenikom za pripremu konačnog rješenja pitanja Židova u Europi te napominje da je konferencija sazvana radi razjašnjavanja u načelnim pitanjima. S obzirom da Reichsmaršal želi da mu se dostavi nacrt organizacijskih, pravnih i materijalnih pitanja u pogledu konačnog rješenja pitanja Židova u Europi, potrebno je prethodno ujednačiti postupanje svih središnjih tijela koja su neposredno uključena u to pitanje, s obzirom na paralelizam linijskog zapovijedanja.

Za provedbu konačnog rješenja židovskog pitanja kao glavni je koordinator nadležan, bez obzira na geografske granice, Reichsführer SS-a i Šef njemačke policije (Šef službe sigurnosti i policije).¹⁰⁰

Učenicima se zatim prikazuje scena iz filma *Conspiracy* (scena 2. iz prethodnog dijela rada) te im je zadatak da pažljivo promatraju likove i slušaju njihov razgovor. Nakon toga, zadatak im je usporediti dijalog filma s onim što je napisano u Protokolu Konferencije. Pri tome im pomažu sljedeća pitanja:

1. Dijalog u filmu otprilike prati tekst Protokola. Međutim, vidljivo je da sudionici konferencije govore o stvarima koje u Protokolu nisu zapisane. To uključuje dobacivanja, komentare i slično. Zašto redatelj ubacuje u film ono čega nema u izvoru?
2. Jesu li svi sudionici složni, ili postoji netko tko se protivi?

Nastavnik potom učenicima prikazuje scenu iz filma *Die Wannseekonferenz* (scena 2. iz prethodnog dijela rada) koja također prikazuje sam početak konferencije. Učenici isto imaju zadatak pažljivo promatrati i slušati dijalog, a zatim odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. Usporedi atmosferu iz dva filma. Jesu li slične ili različite?
2. Sudionici se ovdje ne predstavljaju pojedinačno. Kako to može utjecati na gledateljevu recepciju filma?
3. Protivi li se koji sudionik, ili su svi složni?

Cilj ovih pitanja je da učenici bolje uoče razlike među filmovima, te da počnu kritički razmišljati o mogućim razlozima tih razlika i o tome kako one utječu na filmove. U tu svrhu, nastavnik im na prezentaciji prikazuje sljedeći tekst:

Protokol s konferencije u Wannseu od 15 stranica sastavio je SS-Obersturmbannführer Adolf Eichmann, jedan od sudionika konferencije, na temelju bilješki koje je vodio muški stenograf, a zatim ga je Heydrich uredio tri ili četiri puta. Na suđenju, Eichmann je izričito izjavio da je stenograf bio muškarac. Što se tiče spola, prikaz stenografa (kojeg glumi Simon Markey) u filmu je, dakle, točan. Međutim, tvrdilo se i da je stenograf bila „ženska tajnica“ (Sekretärin). Ova pretpostavka se izgleda temelji na tvrdnji Eichmannove tajnice, Ingeborg Wagner u

---

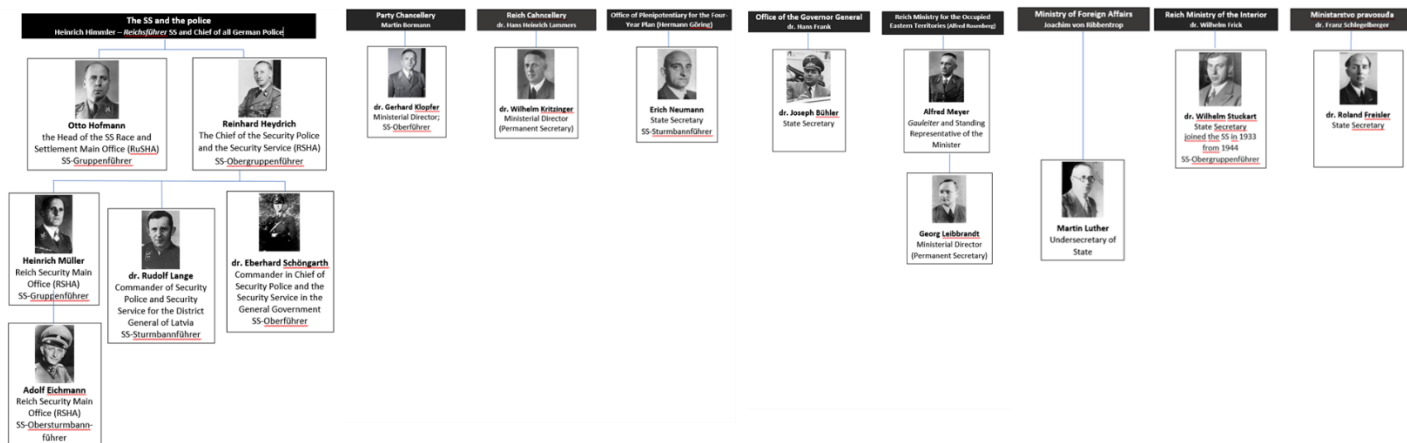
¹⁰⁰ Wannsee Protocol, 1-2.

Frankfurtu 1962. godine kada je tvrdila da je upravo ona pripremila stenografski zapisnik konferencije.¹⁰¹

Nakon što učenici pročitaju tekst, nastavnik im postavlja sljedeće pitanje: Koji bi mogli biti razlozi zašto su se u jednom filmu odlučili za muškog stenografa, a u drugome za ženu? Ovdje se očekuje da će učenici na temelju ovoga primjera bolje shvatiti kako stvaratelji filma mogu u određenim slučajevima selektivno odabrati čija svjedočanstva i izvore će koristiti bez da utječu na povijesnu autentičnost filma.

7.3 Aktivnost 3.

Nastavnik učenicima postavlja sljedeće pitanje: „Ako biste morali izdvojiti dvije ili tri osobe iz filmova koje su prikazane kao najbitnije, koje bi to osobe bile?“ Očekuje se da će učenici, na temelju scena koje su gledali, posebno izdvojiti Reinharda Heydricha i Adolfa Eichmanna. Međutim, nakon toga im nastavnik prikazuje slajd sa hijerarhijskim prikazom sudionika Konferencije u odnosu na Nacističku stranku i državu (slika 3.).

Slika 3. Hijerarhijski prikaz sudionika Konferencije u Wannseeu (preuzeto iz prezentacije dr. sc. Snježane Koren uz njeno dopuštenje)

Učenici za zadatak imaju proučiti hijerarhijski prikaz i zaključiti kakav je položaj Adolf Eichmann imao unutar SS-a. Očekuje se da će zaključiti kako je Eichmann bio, barem u odnosu

¹⁰¹ Kay, 2.

na ostale sudionike Konferencije, niži činovnik unutar SS-a. Imajući to na umu, nastavnik postavlja sljedeće pitanje: „Eichmann je, dakle, niži činovnik unutar SS-a, Eichmannovo ime se nijednom ne spominje u Protokolu, osim na listi sudionika. Zašto onda on ima vodeću ulogu, uz Heydricha, u filmovima? Zašto tu ulogu nemaju Hoffman, Neumann, ili netko od drugih sudionika?“

Ovdje je moguće otvoriti i raspravu o tome što neku osobu čini povijesno važnom. Narednim pitanjima nastavnik može razvijati tijek rasprave:

1. Što uopće znači da je osoba povijesno važna? Uzmite za primjer Napoleona ili Julija Cezara. Što njih čini povijesno važnima i dan danas?
2. Je li kao povijesno važnu osobu moguće označiti osobu koja je vrednovana negativno?
3. Kako odrediti je li za neki povijesni događaj važnija osoba koja je općenito prikazana negativno ili osoba koja je općenito prikazana pozitivno?

Nakon toga, nastavnik i učenici pokušavaju primijeniti znanje iz rasprave na lik Adolfa Eichmanna. Budući da se očekuje da učenici neće imati saznanja o njemu iz prijašnjih nastavnih jedinica, nastavnik im na prezentaciji prikazuje sljedeću fotografiju (slika 4.):

Slika 4. Suđenje Adolfu Eichmannu u Jeruzalemu (Izvor: <https://www.britannica.com/biography/Adolf-Eichmann>)

Nastavnik moli učenike da promotre fotografiju i opišu što vide. Očekuje se da će zaključiti da se radi o saslušanju ili suđenju (s obzirom na broj zaštitara i činjenicu da je osoba u fokusu staklom odvojena od ostalih). Nastavnik im potom ukratko objašnjava da se radi o suđenju Adolfu Eichmannu u Jeruzalemu 1962. godine. Nastavnik im potom prikazuje slajd sa sljedećim informacijama o Eichmannu:

Rođen u Solingenu kao sin knjigovođe. Srednja škola, nezavršen tečaj za inženjera, nakon toga poslovni šegrt. Od 1925. do 1933. radio je kao trgovački putnik u Beču. Pridružio se Nacističkoj stranci i SS-u u travnju 1932. godine i odselio u Njemačku u kolovožu 1933. Od 1934. radio je u Sigurnosnoj službi; od 1939. u Glavnom uredu za sigurnost Reicha. Bio je ključan u provođenju Holokausta odnosno, kako su to nacisti zvali, implementaciji „konačnog rješenja židovskog pitanja u Europi“. Kao takav bio je zadužen za iseljavanje i protjerivanje Židova iz Njemačke i okupiranih područja, te njihov transport u koncentracijske logore. Početkom svibnja 1945. predstavljao se kao sudionik zračnih snaga, ubrzo je uhićen ali je uspio pobjeći. Pod lažnim imenom radio je u šumarstvu blizu Cellea. 1950. godine preko Austrije je pobjegao u Italiju a zatim u Argentinu gdje je živio u Buenos Airesu. Oteli su ga članovi Izraelske obavještajne službe (Mossad) u svibnju 1960. Okrivljen je za zločine protiv čovječnosti te je osuđen na smrt u Jeruzalemu u prosincu 1961. godine i pogubljen 31.5.1962. Njegovo suđenje smatra se jednim od najbitnijih suđenja 20. stoljeća, te jedno od prvih ikada koja su bila prenošena putem televizije.¹⁰²

Nakon što učenici pročitaju tekst s prezentacije, nastavnik im ponavlja pitanje: „Zašto Eichmann ima vodeću ulogu u filmovima, uz Heydricha?“

Sada se očekuje da će učenici, na temelju pročitano g teksta, moći bolje objasniti Eichmannovu važnost i ulogu koju je imao u filmovima. Također, nastavnik objašnjava učenicima kako se povijesnim ličnostima naknadno može pripisati veća važnost nego što su ju te ličnosti imale u to vrijeme, jer povjesničari i redatelji filmova mogu sagledati živote tih osoba u širem povijesnom kontekstu i s novim povijesnim saznanjima. Na primjeru Adolfa Eichmanna, nastavnik im objašnjava kako je on naknadno dobio na važnosti zahvaljujući visoko publiciranom suđenju u Jeruzalemu.

---

¹⁰² Tekst sastavljen prema: Participants of the Wannsee Conference, House of the Wannsee Conference, Berlin; Michael P. Scharf; Gregory S. McNeal (2006). "Saddam on Trial: Understanding and Debating the Iraqi High Tribunal 229". Case Western Reserve University. Archived from the original on October 26, 2005. Retrieved November 13, 2012.

Nadalje, kako bi na temelju filmova bolje razjasnio koncept povijesne perspektive, nastavnik učenicima predstavlja sljedeći tekst iz intervjua s Kennethom Branaghom:

Bilo mi je uznemirujuće glumiti tog čovjeka. Postoji određena duhovna odbojnost protiv glumljenja Heydricha. Ne želite govoriti te riječi koje je on govorio, ne želite biti dio njegovog stanja uma. To mi je ušlo pod kožu na neugodan način. Mislim da je to iskustvo ušlo pod kožu svima koji su bili uključeni u stvaranje filma. Vježbali bismo neke trenutke i neki dijelovi dijaloga bi nas baš pogodili. Pokušavali smo se nositi s time pomoću ludog humora u stilu Monty Pythona. Kada sam čitao scenarij, ispala mi je čeljust zbog zapanjenosti, zapanjenosti prema tonu sastanka i naizgled jednostavnoj, ležernoj diskusiji koja se vodila o sudbini čitave rase diljem Europe. Ali činilo se kao tihe političke svađe na nekom sastanku odbora unutar neke tvrtke. Bilo je šokantno, taj ležerni ton i način na koji se to sve odvijalo, jednako šokantno kao i neki više očiti užasi Holokausta. To je bio posao, zadatak koji im je zadao Führer. Sve se odvijalo oko logistike, a ti ljudi za stolom su bili razdraženi. Bila je to jedna smetnja, sva ta administracija koja se morala ujediniti kako bi se riješilo židovsko pitanje. „Moralo je biti učinjeno, ali je bilo smetnja.“ To je bio njihov stav. Ništa iz Heydrichovog života nije upućivalo na njegove buduće zločine. Imao je obitelj koja je bila puna ljubavi i potpore. Čini se da nije bilo nikakvih traumatičnih događaja iz njegovog djetinjstva, nikakvih bratskih rivalstva. Na neki način on je bio idealni nacist – bio je odličan glazbenik i olimpijski mačevalac. Jedno od pitanja na koja pokušavaš odgovoriti je neka definicija koja ti omogućuje da glumiš tog čovjeka. Ali razgovarao sam o tome i sa Stanleyem Tuccijem, i on je osjećao isto o Eichmannu kao i ja o Heydrichu. Imate osjećaj da ničega nema tamo. Heydrich uopće nije imao suosjećanja. Imao je prljave informacije o svim kolegama nacistima. Hitler i Himmler su znali da je on bio smrtonosno oružje kojega su svi ti prljavi poslovi usrećivali. Sve što nitko drugi nije želio, poput ispitivanja moralnosti cijele situacije, on nije imao problema s time. Glumeći njega osjećao sam da mu je netko rekao da mora potamaniti sve Eskime, sve stolare, ili sve gimnastičare, on bi nastavio s tim zadatkom na isti bezdušan i hladan način.¹⁰³

Nakon što su pročitali tekst, učenici odgovaraju na sljedeće pitanje na prezentaciji: S kojim se sve izazovima Kenneth Branagh morao nositi prilikom portretiranja Reynharda Heydricha? (npr. odbojnost prema toj povijesnoj ličnosti, nedostatak zajedničkih vrijednosti, zgražanje nad djelima te povijesne ličnosti i sl.)

Nadalje, nakon što su zajednički s nastavnikom odgovorili na pitanje, nastavnik im predstavlja sljedeću situaciju: „U njemačkom filmu Heydrich je prikazan znatno drugačije. Koje bi sve razlike

---

¹⁰³ David Gritten, “When the Job is Odious,” Los Angeles Times, May 12, 2001. Vlastoručni prijevod.

mogle utjecati na različitosti prikaza te povijesne ličnosti u dva filma?“ Ovdje se očekuje da će učenici međusobno povesti raspravu. Razlozi koji mogu utjecati na različitosti interpretacija su doista brojni, te mogu uključivati: glumčevo osobno shvaćanje te povijesne ličnosti; korištenje različitih povijesnih izvora i svjedočanstava; selektivni odabir povijesnih izvora; drugačiju emocionalnu povezanost s događajem u kojemu je ta povijesna ličnost ključna; različite metode glume; društvenu perspektivu koja može varirati od razdoblja do razdoblja te od države do države; političku klimu u državi; različito shvaćanje povijesnog konteksta u kojemu djeluje neka povijesna ličnost; različita gledišta redatelja ili scenarista i sl. Dakle, očekuje se da će učenici samostalno, uz povremenu intervenciju nastavnika, doći do nekih od tih zaključaka.

Zaključno, nastavnik učenicima objašnjava kako se glumci koji glume povijesne ličnosti suočavaju s brojnim preprekama, a neke od kojih su: razlike u vrijednostima današnjice i prošlosti; problem prezentizma (pridavanja današnjih vrijednosti ličnostima iz prošlosti); izvori o određenoj povijesnoj ličnosti mogu dolaziti iz različitih, kontradiktornih, perspektiva; nužnost shvaćanja povijesnog konteksta u kojem je povijesna ličnost živjela.

7.4 Aktivnost 4.

Ova aktivnost nadovezuje se na Scenu 2 koja je opisana u poglavlju 5.2. Nakon što su učenici odgledali scenu, dijele im se isječci iz govora koji je njemački predsjednik Frank-Walter Steinmeier održao na premijeri filma *Die Wannseekonferenz* početkom 2022. godine (vidi str. 24–25), a koji se odnose na jezik koji se koristio u Protokolu. Učenici, uz pomoć nastavnika, komentiraju sljedeće tvrdnje iz Steinmeierova govora: „u zapisniku konferencije u Wannseu svaka riječ poriče svoju stvarnu funkciju“, „ne želi ništa imenovati niti označavati“, „želi se prikriti činjenice“, „služi prikrivanju stvarnog projekta“. Uspoređuju te tvrdnje s onim što su vidjeli na filmu – u ovoj početnoj aktivnosti ključno je utvrditi jesu li učenici uopće zapazili eufemizme koje su koristili sudionici konferencije. Nakon toga, učenici se dijele u grupe od po četiri učenika, a nastavnik svakoj grupi dijeli papir s odabranim dijelovima Protokola konferencije u Wannseu. Proučavajući povijesni izvor, učenici trebaju riješiti sljedeće zadatke:

1. Izraz *genocid* ušao je u pravnu terminologiju 1948. godine kako bi se opisala djela počinjena s namjerom da se u cijelosti ili djelomično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska skupina. Ta djela uključuju ubijanje, nanošenje teških tjelesnih ili

mentalnih povreda te namjerno nametanje takvih životnih uvjeta koji vode fizičkom uništenju skupine (nedostatak hrane, lijekova i prikladnog smještaja, težak fizički rad, sprečavanje rađanja djece, prisilno premještanje djece). Termin *genocid* nije postojao u vrijeme kada se održavala konferencija u Wannseeu. U Protokolu se nigdje ne spominju ni izrazi kao što su “uništenje” ili “istrebljenje”. Ima li ipak u Protokolu izraza i pojmova koji služe prikrivanju genocidnih djela? Ako mislite da ima, izdvojite ih i objasnite što bi bilo njihovo pravo značenje. Ima li dijelova Protokola koji opravdavaju zaključak predsjednika Steinmeiera da se na konferenciji planiralo provođenje genocida? Ima li dijelova koji potvrđuju njegovu izjavu da su sudionici dobro znali ono što nisu htjeli izravno reći – da je „predmet njihova razmatranja bila potpuna eliminacija europskih Židova“? Argumentirajte svoje zaključke primjerima iz Protokola.

2. Kako tumačite sljedeću tvrdnju predsjednika Steinmeiera: *„Protokol pokazuje kako sam jezik postaje ubojito oruđe. [...] Jezik je omogućio mnogim bezimenim ljudima – od administrativnih dužnosnika preko službenika u kancelariji Reicha i Ministarstvu vanjskih poslova, do policajaca i strojovođa – da sudjeluju u deportaciji i ubojstvu milijuna Židova, a ujedno i olakšao njihovu savjest. Ali također je pretvorio milijune Nijemaca u tihe suučesnike.“* Na koji je način jezik u Protokolu postao „ubojito oruđe“? Kako jezik može olakšati nečiju savjest? Zašto Steinmeier tvrdi da je takav jezik pretvorio milijune Nijemaca u suučesnike nacističkih zločina?

Nakon što učenici završe, predstavnici iz svake grupe predstavljaju svoje odgovore ostatku razreda. Cilj ovog zadatka je da učenici samostalno ustvrde kako se administrativnim jezikom mogu „maskirati“ i ublažiti činovi koji vode do genocida, te kako takvim jezikom administracija pokušava distancirati i sebe i ostale sudionike od zločina.

8. Zaključak

Generalno kada se govori o prikazu na filmu, Drugi svjetski rat često karakteriziraju scene koje pršte akcijom, eksplozijama, smrću i razaranjem. Međutim postoji i druga strana rata, ona administrativna, koja je često puno intrigantnija. Kada se prikaže na filmu, ta strana može puno toga otkriti o ljudskoj prirodi i svijesti, te o vrijednosti ljudskog života. Filmovi *Conspiracy* i *Die Wannseekonferenz* dobri su primjeri toga, jer prikazuju onu drugu, skriveniju stranu rata koja se često zanemaruje. Oba filma otkrivaju ponešto o tzv. banalnosti zla i o mračnim ambicijama nacističkih dužnosnika. Iako prikazuju identičan događaj, svaki film publici donosi nešto malo drugačije i jedinstveno, zbog čega svakako vrijedi obratiti pažnju na oba filma. Iako su im sličnosti brojne, razlike između ta dva filma su upravo ono što puno može govoriti o društvima u kojima su ti filmovi nastali.

Dakle, prvo istraživačko pitanje je bilo: koji su izazovi rekonstrukcije Wannsee konferencije na filmu? Oni mogu biti doista brojni, kao što se i navodi u radu. Na primjeru filma *Conspiracy*, vidljivo je da redatelj i scenarist žele biti objektivni i vjerodostojni izvornom povijesnom događaju, ali opet ovise o željama i hirovima produkcijske kuće koja i financira razvoj filma. Isto tako, moraju prilagoditi film široj publici što opet znači da moraju malo drugačije prikazati određene povijesne ličnosti, a to može iskriviti percepciju publike o tim povijesnim ličnostima. S druge strane, film *Die Wannseekonferenz* je film njemačke produkcije, što znači da su stvaratelji filma podložniji kritikama javnosti glede prikaza Holokausta na filmu, te samim time imaju veću potrebu da prikažu povijesne ličnosti vjerodostojno. Generalno, najveća prepreka za stvaratelje oba filma bila je nedostatak izvora o samoj konferenciji. Uz svjedočanstvo Adolfa Eichmanna u Jeruzalemu i još nekoliko dokumenata, glavni izvor bio im je Protokol konferencije, dokument koji je više puta uređivan i u kojemu se maskiraju stvarne namjene. Ali budući da je stvarateljima filmova to bio najbolji izvor, oba filma su se generalno držala strukture konferencije onako kako je to navedeno u Protokolu, dok su ostale scene i razgovore između likova morali (re)konstruirati služeći se izvorima i biografijama o samim sudionicima konferencije.

Drugo istraživačko pitanje glasilo je: kako na primjeru filmova *Conspiracy* i *Die Wannseekonferenz* učenici mogu savladati koncepte povijesne perspektive i historijskog značenja? Rad s povijesnim konceptima općenito omogućuje apstrahiranje i generaliziranje, odnosno učenici

će na ovim primjerima aktivnosti moći općenito naučiti što znači zauzeti povijesnu perspektivu i kako se naknadno određuje značenje nekog događaja. Za potrebe ovoga rada izdvojeni su upravo koncepti povijesne perspektive i historijskog značenja jer se na primjeru Konferencije u Wannseeu i filmova koji su nastali na temelju nje može dobro prikazati učenicima kako, ovisno o raznim faktorima, ljudi mogu zauzeti različite perspektive o povijesnom događaju ili povijesnoj ličnosti, ali i kako stvaratelji filmova mogu naknadno pripisati važnost nekoj povijesnoj osobi ili događaju. Aktivnosti koje su razrađene u ovom radu mogu poslužiti nastavnicima povijesti za razvoj upravo tih koncepata. Aktivnost 1. učenicima generalno može pomoći u boljem shvaćanju toga što neki povijesni događaj čini dovoljno važnim, ali i kako vrijednosti i perspektive određenog društva ili razdoblja mogu utjecati na samu percepciju i prikaz nekog povijesnog događaja. Aktivnost 2. pomaže učenicima da bolje shvate kako određene razlike u perspektivi redatelja mogu utjecati na razvoj filmova i odabir izvora koje koriste za film. Aktivnost 3. fokusira se na bolje shvaćanje toga kako se nekoj osobi može naknadno pripisati važnost i značenje (na primjeru Adolfa Eichmanna), te kako pojedinci mogu, ovisno o brojnim faktorima, steći drugačiju perspektivu o određenom povijesnom događaju. Na kraju, aktivnost 4. zahtijeva uglavnom samostalni rad i kritičko mišljenje kako bi učenici bolje shvatili, na temelju Protokola konferencije u Wannseeu, moć koju jezik može imati u rukama diktature, ali i kako određene povijesne izvore možemo naknadno, sa novim saznanjima i istraživanjima, sagledati u drugačijem svjetlu. Kroz te aktivnosti koje se temelje na scenama iz filmova i/ili izvorima koji su se koristili u filmovima, učenici mogu ne samo bolje razumjeti te koncepte, nego i uz kritičko mišljenje mogu bolje shvatiti važnost ovakvih povijesnih filmova, ali i tema kojima se bave.

Popis literature i izvora

Izvori

“Bundespräsident Frank-Walter Steinmeier bei der Premiere des Films "Die Wannseekonferenz" am 18. Januar 2022 in Berlin”, Bundespraesident_Frank-Walter_Steinmeier-Wannsee.pdf (zdf.de) (pristup ostvaren 8. rujna 2024.)

Conspiracy. Directed by Frank Pierson. HBO, 2001.

Die Wannseekonferenz. Directed by Matti Geschonneck. Constantin Television, 2022.

Dopis Hermanna Göringa Reinhardu Heydrichu iz srpnja 1941. godine. [Dokument1 \(ghwk.de\)](#)

Gritten, David. “When the Job is Odious.” *Los Angeles Times*, May 12, 2001.

“Premiere des ZDF-Films ‘Die Wannseekonferenz’ in Berlin”, ZDF Presse, Premiere des ZDF-Films "Die Wannseekonferenz" in Berlin : ZDF-Presseportal (pristup ostvaren 8. rujna 2024.)

Prijevod zapisnika konferencije na Wannseu kojeg učitelji i nastavnici mogu koristiti u poučavanju o Holokaustu. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih, objavljen 22.02.2019. na web-stranici Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih, Tajna Rajhsstvar 30 Kopija/Kopija 16 (gov.hr)

Rede des Bundespräsidenten zur Premiere von “Die Wannseekonferenz”, 18. Januar 2022. <https://www.zdf.de/zdfunternehmen/premiere-wannsee-konferenz-102.html> (pristup ostvaren 8. rujna 2024.)

Tang, Alexander. “A Conversation with Loring Mandel.” *The Harvard Crimson*, November 12, 2023. <https://www.thecrimson.com/article/2013/11/12/interview-loringmandel/>.

ZDF verfilmt ab November „Die Wannseekonferenz“. ZDF-Presseportal. Pristup 26.10. 2021. Press kit: The Wannsee Conference: ZDF-Presseportal

Literatura:

Baer, Ulrich. “The De-demonization of Evil.” *Cabinet Magazine* (Winter 2001-2002)

Browning, Christopher R. *The Origins of the Final Solution*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2004.

Buchfeld, Stéphane, i Paul A. Levine. *Pričajte o tome svojoj djeci... O Holokaustu u Europi 1939. – 1945*. Zagreb: Srednja Europa, 2018.

Burleigh, Michael. *The Third Reich: A New History*. New York: Pan Macmillan, 2013.

Davis, Hadassah. “What Was the Role of the Wannsee Conference in the Final Solution?” *European Judaism: A Journal for the New Europe* 32, no. 2 (Autumn 1999): 26-36. Published by Berghahn Books.

- Evans, Richard J. *The Third Reich in Power, 1933–1939*. New York: Penguin Books, 2005.
- Feldman, George. *World War II Almanac*. Edited by Christine Slovey. Detroit: UXL, 2002.
- Gigliotti, Simone. “Commissioning Mass Murder: Conspiracy and History at the Wannsee Conference.” In *Repicturing the Second World War: Representations in Film and Television*, edited by Michael Paris, 98-112. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Goldstein, Ivo, Slavko Goldstein, Sonia Bičanić, and Nikolina Jovanović. *The Holocaust in Croatia*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, in association with the United States Holocaust Memorial Museum, 2016.
- Janasch, Hans-Christian, and Christoph Kreutzmüller, eds. *The Participants: The Men of the Wannsee Conference*. New York: Berghahn Books, 2017.
- Johnson, Nicholas K. “‘A Classroom History Lesson Is Not Going to Work’: HBO’s Conspiracy and Depicting Holocaust Perpetrators on Film.” In *Show, Don’t Tell: Education and Historical Representations on Stage and Screen in Germany and the USA*, edited by Tim Zumhof and Nicholas K. Johnson, 172-196. Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt, 2020. URN: urn:nbn:de:0111-pedocs-205170. https://doi.org/10.35468/5828_11.
- Johnson, Nicholas K. *HBO and The Holocaust: Conspiracy, The Historical Film, and Public History at Wannsee*. PhD diss., Indiana University, December 2016.
- Kay, Alex J. “Speaking the Unspeakable: The Portrayal of the Wannsee Conference in the Film Conspiracy.” *Holocaust Studies* 25, no. 3 (2019): 313-328. <https://doi.org/10.1080/17504902.2019.1637492>.
- Longerich, Peter. *The Wannsee Conference in the Development of the “Final Solution”*. London: Holocaust Educational Trust, 2000.
- Perišić, Vuk. “Konferencija na jezeru.” Peščanik, November 27, 2010. <https://pescanik.net/konferencija-na-jezeru/>.
- “Saddam on Trial: Understanding and Debating the Iraqi High Tribunal 229.” *Case Western Reserve University*. Archived from the original on October 26, 2005.
- Scharf, Michael P., and Gregory S. McNeal. *Participants of the Wannsee Conference*. House of the Wannsee Conference, Berlin, 2006.
- Seixas, Peter, and Tom Morton. *The Big Six Historical Thinking Concepts*. Toronto: Nelson Education, 2013.
- Shirer, William L. *The Rise and Fall of the Third Reich*. New York: Simon & Schuster, 1960.

Sažetak

Koncepti povijesne perspektive i značenja u igranim filmovima o Drugom svjetskom ratu

Ovaj diplomski rad razrađuje temu Konferencije u Wannseeu, to jest kako je ona prikazana na filmu i u Protokolu konferencije. Analiza se primarno temelji na dva filma: *Conspiracy* (2001) i *Die Wannseekonferenz* (2022). Uspoređuju se razlike između filmskih prikaza ključnih povijesnih ličnosti koje su sudjelovale na Konferenciji u Wannseeu, te se analizira kako je došlo do tih razlika između dva filma, ali i razlika između dva filma i Protokola konferencije. U radu su potom, na temelju analiziranih scena i izvora, sastavljeni primjeri aktivnosti koje se mogu koristiti na nastavi povijesti s ciljem boljeg shvaćanja i razumijevanja koncepata povijesne perspektive i historijskog značenja.

Ključne riječi: Konferencija u Wannseeu, historijsko značenje, povijesna perspektiva, koncepti, nastava, povijest, *Conspiracy*, *Die Wannseekonferenz*.

Summary

Concepts of historical perspectives and significance in World War II films

This MA thesis elaborates on the topic of the Wannsee Conference and how it is depicted on film and in the Protocol of the Conference. The analysis is primarily based on two films: *Conspiracy* (2001) and *Die Wannseekonferenz* (2022). The differences between the film portrayals of key historical figures who participated in the Wannsee Conference are compared, and the analysis examines how these differences arose between the two films, as well as the differences between the two films and the Protocol of the Conference. The paper then, based on the analyzed scenes and sources, gives examples of classroom activities which can be used in history classroom with the aim of better understanding of the concepts of historical perspectives and historical significance.

Keywords: Wannsee Conference, historical perspectives, historical significance, concepts, history, classroom, teaching, *Conspiracy*, *Die Wannseekonferenz*.